

63-3

568

*A. g. Studijinātāja
redakcijai*

L. Adamovičs

**Studijas
latviešu brāļu draudzes
vēsturē**

*Atsevišķs izpiedoms no Religiōzi-filosofiskā
sērijas II*

I.—III.

A. Gulbja grāmatu spiestuve, Rīgā, Ausekļa ielā 9.

1. Latviešu autoru raksti par brāļu draudzi.

„Pirms augsti cienīta un cildināta,
tad vajāta un pulgota,
nu gandrīz izzudusi no zemes un piemirsta —
tas ir, brāļu draudze, tavs liktenis bijis Vidzemē.“

Šādiem vārdiem J. Krodznieks ievada savu 1899. g. „Austrumā“ publicēto rakstu par brāļu draudzes pirmo laikmetu Vidzemē 18. g. s.¹⁾, uzķerdams mainīgās attiecības pret brāļu draudzi kā raksturīgu pazīmi viņas vēsturē. Šis raksturojums ir zīmīgs, tiklab attiecoties uz šo īso laika sprīdi, kā arī uz visu brāļu draudzes vēsturi Vidzemē, pat uz viņas vēsturi vairākos atsevišķos apgabalos katrā par sevi. Bet attiecības pret brāļu draudzi ir savā būtībā tomēr daudz vairāk sarežģītas, nekā to pauž šī trijlocekļu formula: cildināta, vajāta, piemirsta. Brāļu draudze ir bijusi reizē cildināta un pulgota; un gala vārds „piemirsta“ nav pareizs, jo nav nevienas citas parādības visā Latvijas baznīcas vēsturē, kas tik lielā mērā saistītu latviešu vēstures un rakstniecības pētniekus, kā brāļu draudze Vidzemē.

Un citādi tas arī nevar būt, jo brāļu draudzes kustība saviļņoja desmitiem tūkstošiem latviešu Vidzemē un lielākā jeb mazākā mērā aizķēra apm. pusi no visām Vidzemes latviešu draudzēm.

Latviešu brāļu draudzes vēstures ārējā gaita iedalāma vairākos posmos.

Pirmais laikmets, no 1729.—1743. g., sadalās divos posmos: no 1729.—1736. var runāt tikai par sagatavošanas darbiem, bet 1736.—1743. gadi aptver jau pirmo ziedu laiku.

Otrais laikmets, no 1744. g. līdz apm. 1770. g., ir pašu brāļu aprindās pazīstams ar vārdu „klusais gājiens“.

Trešajā laikmetā, no 1770.—1861. g., brāļu draudze sasniedza pakāpeniski savu visaugstāko attīstības stāvokli. Atsevišķiem posmiem šinī laikmetā bij tomēr savs īpašs raksturs: no 1770. g. — 1817. g. pieaugums gāja uz priekšu tolerances aizvējā, no 1817. g. — 1834. g. brīvo attīstību sargāja ķeizara Aleksandra I. izdotā „žēlastības grāmata“, no 1834.—1861. kustība vēl vienmēr gāja plašumā, bet viņas panākumus jau traucēja un ierobežoja Vidzemes evaņģeliskās luteriskās baznīcas iejaukšanās un cīņa. Ar 1861. g., atceļot brāļu draudzes īpatnējo iekārtu un nostādot to baznīcas aizbildnībā, tika ievadīts brāļu draudzes panīkšanas laikmets.

Pirmais latviešu autora spriedums par brāļu draudzi resp. hernhutiešiem parādījies atklātībā „Pareizticīgā latvieša Indriķa Straumīša piezīmēs (1840.—1845.)“, kas pirmo reizi iznāca krievu valodā Juriņa Samarina rakstu krājumā „Окраины Россіи“ I. sērijas 2. burtnīcā (Prāgā, 1868.). Latviešu tulkojumā šīs piezīmes varēja parādīties tikai 1915. g.²). Šo piezīmju autors, istā vārdā Jānis Līcis († 1905.), pareizticīgo mācītājs Aderkašos (1859.—1905.), raksturo latviešu hernhutiešus kā to pamodušos latviešu grupu, kas gribēja „pārveidot un iztīrīt savu ticību, labot savus mācītājus, vest tos uz pareiza ceļa, vai pavisam iztikt bez viņiem“ (54. lp.). Hernhutiešu piesiešanas pareizticīgai baznīcai autors uzskata par dabīgu secinājumu no viņu nespējas „radīt kaut ko patstāvīgu“ (74. lp.). Savās piezīmēs viņš sniedz dažus datus par brāļu draudzes darbiniekiem, īpaši par viņu attiecībām pret mācītājiem un muižniekiem. Pret vācu muižniekiem viss raksts dēvē asu naidu, un luterāņu mācītāju darbībā autors redz tikai izdabāšanu muižniekiem un nekautrīgu pašlabuma meklēšanu. Mācītājus viņš uzskata par nesamierināmiem brāļu draudzes pretiniekiem (73. lp.).

1877. g. Kaudzītes Matīss sarakstīja grāmatu ar virsrakstu „Brāļu draudze Vidzemē. Ziņas par brāļu draudzes celšanos un izplatīšanos vispārī, bet īpaši par viņas darbu starp Vidzemes latviešiem un par saiešanu ēkām ikkatrā draudzē. Ar draugu palīdzību izdevis... Rīgā, 1878.“ — 136 lapp. Šo grāmatīņu nevar uzskatīt par latviešu brāļu draudzes vēsturi. Diezgan labi ir attēlota brā-

ļu draudzes vispārējā vēsture; tikai nepieņemams ir no pašu brāļu avotiem aizgūtais apgalvojums, ka brāļu draudze būtu pastāvējusi no pat pirmiem kristīgās ticības laikiem. Noklusētas brāļu draudzes dzīves negatīvās parādības, īpaši t. s. „sijāšanas laikā“. Par brāļu draudzi latviešos Kaudzīte sniedz vairāk tikai kailus faktus un neapstrādātus vēsturiskus datus, ko savācis, liekas, no brāļu draudzes pašas avotiem, bet nav lāgā nemaz mēģinājis sastādīt vispusīgu tēlojumu. Sevišķi vērtīgas ir viņa „ar draugu palīdzību“ savāktās ziņas no atsevišķu draudžu brāļu kustības un saiešanu namu vēstures (63.—127. lp.).

Paša Kaudzītes spriedums par latviešu brāļu draudzi atrodams beidzamās lapas pusēs (128.—136.). „Saiešanu spēka gadi un ziedu laiki ir pagājuši pie Baltijas tautām un vairs neatnāks. Brāļu draudzei nav vairs necik spēka par viņām. Pēc dažiem augumiem izskatīsies visi šie notikumi tik kā dīvains sapnis šo tautu mūžā.“ Kaudzīte izsaka arī savas domas par latviešu brāļu draudzes iznīkšanas cēloņiem, norādīdams uz īpašas iekārtas atcelšanu, jaunu laika garu un saiešanu-kopēju vājumu (intelektuālu un morālisku aprobežotību). Viņš cildina brāļu kopgaru un reliģisko nopietnību un centību, smādē garīgo uzpūti („izredzētību“), liekulību un ārišķīgo dievbijību un dzejiiski jūsmo par mirstošām saiešanām klusajās birzēs. Viņš apliecina cienību un līdzjūtību brāļu draudzei, viņš veltījis savu grāmatu „brāļu draudzes darbam Vidzemē“, bet skatās uz to itkā no augšas, itkā ar garīga pārākuma apziņu.

Brāļu draudzes saiešanas 19. gs. vidū apraksta kāds J. B. nelielā rakstā „Par Brāļu draudzes lūgšanas namiem Vidzemē“ „Baznīcas Vēstneša“ trešā gadagājumā (1898. g., 230.—235. lp.). Viņš iztīrā arī draudzes panīkšanas cēloņus („šķiršanu“ un neizglītotu sacītāju izvēlēšanu), bet viņa īstais nolūks ir skubināt izlietot brāļu draudzes atlikušos saiešanu kambaņus kā luteriskas draudzes lūgšanas namus. Šīnī ziņā viņa ierosinājumu iztīrā tuvāki kāds S. V. rakstā „Vēl par brāļu draudzes lūgšanas namiem“ (turpat, 263.—267. lp.).

Vācu valodā iznākušie raksti par Vidzemes brāļu draudzi ir devuši vielu sākumā minētam J. Krodznieka rakstam „Brāļu draudze Vidzemē. Pirmais laikmets no

1729.—1744.“ Bet viņš izmantojis arī latviešu brāļu draudzes aprindās ievāktas ziņas. Kā uzticības personu, kuŗas ziņas viņš izlietojis, viņš min kādā vietā savu māti, kas jaunības gados piedzīvojusi brīvības rītu, tā tad dzimusi, liekas, 19. gs. sākumā.³⁾). Cik tāl Krodzniekam bijušas pieejamas arī citas brāļu sniegtas ziņas, tas nav vairs nosakāms. Galvenā kārtā viņš tomēr balstās uz vācu autoriem: T. Harnaku, H. Plītu un Jūl. Ekartu (sk. tālāk, 2. nod.).

Krodznieks apzīmē kā savu uzdevumu — dot Kaudzītes grāmatai „ikdienišķo un sauso lietu sakaru piedevu“⁴⁾), t. i. iztīrīt vēsturisko sakarību, kādā brāļu draudzes kustība latviešos cēlusies un attīstījusies. To viņš arī godam veicis: viņš rāda baznīcas dzīves apstākļus Vidzemē 18. gs. sākumā, attēlo brāļu draudzes iekārtu, kustības sākumus latviešos un drīzo apspiešanu, it sevišķi viņu interesē jautājums: „kas nu varēja būt tie cēloņi, kas latviešus, tā arī īgaunus... mudināja un vilka uz brāļu saiešanas kambaļiem?“⁵⁾) un šinī ziņā viņš pārbauda visu minēto vācu autoru uzskatus. Bet Krodznieka raksts strupī tiek aprauts ar 1743. g. beigām, tālāko laikmetu, „klusu gājienu“, viņš vairs neaizķer. Vienīgi ziņas par satversmi (178. lp.) attiecas patiesībā uz vēlāku laiku, kopš „klusā gājiena“ sākuma.

K. Landera „Latvijas Vēstures“ II. daļā (1908. g.) atrodama nodaļa ar virsrakstu „Hernhutiešu kustība Baltijā“ (157.—168. lp.). Šis gabaliņš ir tipisks paviršības paraugs un līdz ar to liecinieks latviešu marksista nevarībai izskaidrot ar vēsturiska materiālisma palīdzību latviešu tautas garīgās kustības. Landers min gan savā bibliogrāfiskā pārskatā vairākus darbus par brāļu draudzi Vidzemē, bet faktiski, liekas, izlietojis tos ļoti maz. Liekas, ka viņa galvenais avots ir bijis jau minētais Krodznieka raksts un tad kāda sociāldemokrātu autora pārskats par reformācijas kustību un evaņģēlisko baznīcu Vācijā. Pat Kaudzītes grāmatīņas Landers nav redzējis un nokrusta to par „Kundziņa monogrāfiju par brāļu draudzi Vidzemē“ (194. lp.). Vienīgi tā izskaidrojams Landera nodaļas noslēgums: „ar laiku brāļu draudze pamazām pārvērtās par ļoti nevainīgu sektu, kuŗas mācības varēja atvēlēt bez kādām sevišķām bažām“. Tas attiecināts uz laiku

pēc pirmās vajašanas 18. gs. četrdesmitos gados un nesa-
skan ar patiesību, jo tikai vēlāk vēl nobrieda visā pilnībā
brāļu draudzes raksturs un nozīme. Brāļu draudzes ziedu
laikiem 19. gs. un viņas lielajiem konfliktiem ar evanģe-
lisko luterisko baznīcu 1832.—1860. gg. Landers veltī šā-
du vēsturiskiem apstākļiem absolūti neatbilstošu frazi:
„kad pēc vairākiem gadiem hernhuteriānisma (?) mācī-
bas atkal tika atļautas, brāļu draudzes bija jau uz visiem
laikiem zaudējušas savu agrāko nozīmi un raksturu, viņu
piekritēju skaits ievērojami mazinājies.“ (168. lp.). Ar šā-
du apgalvojumu jau nesaskan arī tas, ko pats Landers
saka kādā citā vietā (III. burtn. 152. s. lp.) runādams par
Dāvida Baloža tēva rīcību brāļu draudzē un viņa konfliktu
ar muižniecību.

Landers pūlas atvasināt hernhutiešu kustību Baltijā
no zemnieku un sīkpilsoņu cīņām „par savu saimniecisko
labklājību, par savām materiālām vajadzībām un pilsoni-
skām tiesībām“ un attēlo to, kā „pirmos latviešu zemnieku
šķiras patstāvīgos soļus savas garīgās emancipācijas
labā,“ (II, 157. lp.) kā zemnieku saimnieku šķiras ideolo-
ģiju — uz privatīpašuma pamata (160. lp.). Bet mēģinā-
dams tuvāki attēlot šo uzskatu, viņš pats sapinas pretru-
nās. No vienas puses viņš raksturo hernhutiešu kustību
kā latviešu un igauņu reformācijas kustību, kurā zemnieki
apzinīgi uzņēma Lutera (!) mācības, piemērotas viņu so-
ciālam stāvoklim un vajadzībām (157. lp.), un uzsver, ka
brāļu draudzes tuvināja luterānismu plašām zemnieku ma-
sām (160. lp.) un, ka „hernhutiešu organizāciju (draudžu)
iekšējā uzbūve patiesībā ļoti labi saskanēja ar Lutera mā-
cībām, ortodokso luterānismu, sevišķi Baltijā, kur brāļu
draudžu priekšgalā stāvēja daudzi luterāņu mācītāji.“
(161. lp.). No otras puses viņš attēlo brāļu draudzes rosību
kā „atbalsi no lielām sektantu kustībām Vācijā un Austrijā
— anabaptistu, bohēmiešu un moraviešu brāļu, taboritu ku-
stībām u. t. t.“ (157. lp.), kas nebūt nav luteriskas, un
arī tieši uzsver, ka „hernhutiešu baznīcas organizācija bija
gluži pretēja luterāņu baznīcas uzbūvei.“ (164. lp.). Gan
vēlāk viņš atkal konstatē, ka hernhutiešu mācībās nav sa-
stopams nekas no komunistiska sabiedriskas un saimnie-
ciskas dzīves ideāla, par ko cīnījušies taboriti (čehu hu-
siešu kreisais radikālais spārns 15. gs. divdesmitos un trīs-

desmitos gados), bet meklē tad savukārt arī hernhutiešos radikālāku bezzemnieku novirzienu, kas „pārgājis ana-baptismā un tamlīdzīgās kustībās“ (160., 161. un 166. lp.). Beidzot vienā lappusē Landers saista hernhutismu ar zemnieku saimnieciskā stāvokļa uzplaukšanu (160. lp.), bet otrā atzīmē, ka „sevišķi stipri un ātri brāļu draudzes mācības izplatījās taisni nabadzīgākos apgabalos, kur vajadzība pēc saimnieciskām un sabiedriskām reformām bija vislielākā“ (165. lp.), tā tad tur, kur trūka tās saimnieciskās attīstības bāzes, kuŗu Landers uzskata par nepieciešamu jaunās ideoloģijas prēmisi.

Visas šīs pretrunas Landera darbā izriet no faktisko vēsturisko datu nepazīšanas un no tendences iespraust Baltijas hernhutismu kādā no Vācijas 15. un 16. gs. reliģisko kustību vēstures patapinātā schēmatā, kas tam izrādās par īstu Prokrusta gultu. Īstenībai neatbilst arī apgalvojums, ka luterāņu mācītāji un muižnieki pievienojušies kustībai resp. pabalstījuši to, meklēdami personīgu labumu un sava stāvokļa nostiprināšanu, bet atrāvušies, kad kustība sākusi „apdraudēt muižnieku saimnieciskās intereses“ — privatīpašumu un mazināt „diplomēto dzimtkungu un valsts dienestā stāvošo baznīckungu“ cieņu (163. un 164. lp.). Muižnieku un it īpaši mācītāju starpā nekad nav trūkuši brāļu draudzes draugi un labvēļi, un taisni igauņu apgabalos, kur Landers redz vispirms attīstāmies radikālo heinhutiešu strāvu, kas uzstājusies pret privatīpašumu, brāļu draudzes kustība arī 19. gs. pirmā pusē stāvēja izcilāko mācītāju protekcijā ^o). Vispār šo radikālāko virzienu brāļu draudzē Landers ir piefantazējis klāt, jo tāds bij priekšā viņa aizgūtā schēmatā. Brāļu draudzes naidniekiem cīņā pret to būtu ļoti noderējusi iespēja apvainot latviešu un igauņu brāļus par privatīpašuma noliedzējiem un pastāvošās sociālās kārtības grāvējiem - komunistiem. Tādi apvainojumi būtu viņiem uz reizi nodrošinājuši panākumus pie krievu valdības. Bet velti meklēt tādus punktus mācītāju apsūdzībās pret brāļu draudzi, tur sastopam tikai pārmetumus, kas celti no konfesionālas dogmatikas un ētikas, kā arī baznīctiesiska viedokļa.

Sava daļa patiesības tomēr slēpjas Landera aizrādījumos. Blakus tīri reliģiskiem motīviem, arī nacionālas

apziņas atmodai ir sava nozīme latviešu brāļu draudzes kustībā, un muižnieku cīņu pret brāļu draudzi, liekas, ierosināja visvairs sociālas, politiskas, pat materiālas intereses. Bet vēsturiskie fakti, cik tāl tie līdz šim pazīstami, nekādā ziņā neattaisno Landera vienpusīgo apgaismojumu. — — —

Kā teoloģijas students Tērbatā dzirdēju pirmo reizi noteiktākus aizrādījumus uz brāļu draudzes lomu latviešu un igauņu garīgās dzīves attīstībā profesora T. Hāna (Hahn) lekcijās par dvēseļu kopšanu. Ieinteresējies par šo jautājumu, izvēlējos sayam zinātniskam studiju darbam tematu par brāļu draudzi Vidzemē. Manā rīcībā bij galvenā kārtā vācu valodā iespiestie darbi un avoti. Bet ar profesora Hāna rekomendāciju iepazīnos ar Tērbatas brāļu draudzes diakonu Vāberu, kas man izgādāja no Igaunijas brāļu draudzes aprindām Rēvelē (Tallinnā) kādu manuskriptu „Geschichte des Werkes der Brüdergemeine unter Letten und Esten“, kuŗa autors bij brāļu draudzes diakons Pauls Šipangs (Paul Friedrich Schippang, † 1921. vai 1922. g. Vācijā). Šipangs bij atnācis uz Latviju 1875. g. un darbojās līdz 1893. g. Lintenes iecirknī, tad pārnāca uz Rīgu un no 1903 — 1914. g. stāvēja visu Baltijas brāļu draudžu priekšgalā. Šipanga darbības sākumā, liekas, cēlies minētais manuskripts.

Izlietodams Šipanga un Kaudzītes sniegtos materiālus es savu darbu „Brāļu draudze Vidzemē 18. gs.“ turpināju arī par klusā gājiena laikmetu un novedu to līdz 1817. g. Pats šis darbs glabājas Tērbatas universitātes archīvā, bet lielākā tā daļa latviešu pārstrādājumā iespiesta savā laikā laikrakstā „Latvija“ ar virsrakstu „Kristīgā draudžu dzīve Vidzemē 17. g. simtenī un 18. g. s. pirmajos gadu desmitos“ un „Reliģiskā kustība Vidzemē 18. g. s. trīsdesmitos un četrdesmitos gados“.⁷⁾ Pēdējā laikā esmu vēl iepazīnis ar minētā Šipanga darba latvisko apstrādājumu jeb tulkojumu ar virsrakstu „Brāļu draudzes darba vēsture starp Latviešiem un Igauniem“, kas rokrakstā (352 lapp. 4°) nācis līdz ar Šipanga biblioteku L. U. Teoloģijas Fakultātes īpašumā. Šinī rakstā diezgan plašos apmēros plūst ziņas no pašas brāļu draudzes avotiem, kas, cik man zināms, vēl nekur nav publicēti. Tā kā no vācu rokraksta manā rīcībā palikuši tikai izraksti un piezīmes, tad nav pašreiz

iespējams abus rokrakstus tuvāki salīdzināt. Autors vienietīgi atstāsta brāļu draudzes darba vēsturi, uzsvērdams viscaur viņas pozitīvo vērtību reliģiski ētiskā dzīvē un tikai garām iedams piemin, ka šis un tas bijis arī nevēlams brāļu draudzēs. (44. lp., 249. lp.). Vērtīgas ir viņa savāktās ziņas par brāļu draudžu locekļu skaitu un darbinieku dzīvi, kas ņemtas no draudzes oficiāliem dokumentiem.

1923. g. Latvijas Universitātes Teoloģijas Fakultāte izsludināja sacensībai tematu: „Brāļu draudzes vēstures un dzīves attēlojums latviešu literātūrā“. Iesniegti bij divi darbi, kuŗu autori — toreizējie studenti, tagad jau savas studijas beigušie Ludmila Ceimere un Alberts Freijs. Pirmais darbs sīkāki apskata visus zinātniskos rakstus, kas parādījušies latviešu valodā par brāļu draudzi, otrais vairāk vērības piegriezis daiļrakstniecībai, kas aizķer brāļu draudzes dzīves parādības. Abi raksti palikuši rokrakstā.

P. Kundziņš savā rakstā „Brāļu draudzes saiešanas nami Latvijā“ (Illūstrētā žurnālā 1927. Nr. 1, 8.—11. lp.) apskata saiešanas namu celtnieciskās formas un iekārtu un konstatē, ka „saišanas namu architektūra izaugusi no pašas tautas garīgiem un materiāliem spēkiem, pa pilnam uzņemdamā sevī latviešu senākās celtniecības tradīcijas un izkoptama tās“ (10. lp.). Neapskatīta šīnī jautājumā vēl palikusi latviešu brāļu saiešanas namu iekārtas atkārbā no vācu brāļu draudzes sūtņu ienestiem paraugiem.

Pārskats par latviešu autoru darbiem brāļu draudzes vēsturē noslēdzas pagaidām ar manu referātu starptautiskā kristiānisma kongresā Parīzē 19—22. aprīlī 1927. g.: „Le rôle particulier de la Communauté des frères moraves de Herrnhute dans la vie religieuse, spirituelle et sociale du peuple letton“⁸⁾ (Hernhutes brāļu draudzes īpatnējā loma latviešu tautas reliģiskā, garīgā un sociālā dzīvē) un latviešu brāļu draudzes vēstures populāro skicējumu manā „Dzimtenes Baznīcas vēsturē“ (1927. g., 80.—94. lp.). Tie ir savā ziņā pirmie mēģinājumi sniegt īsus kopskatus uz visu latviešu brāļu draudzes vēsturi — no latviešu vie-dokļa, — ja atstāj neievērotus īsos pārskatus par latviešu brāļu draudzi, kas atrodami vēstures un literatūras vēstures mācības grāmatās un kas nesatur patstāvīgi vāktus datus un autoru pašu pētījumus.

2. Luteriskās ortodoksijas loma brāļu draudzes kustības sagatavošanā.

Latviešu brāļu draudzes kustības izpratnei un novērtēšanai nepieciešamas ziņas par to, kādā stāvoklī atradās vispār Vidzemes luteriskās baznīcas dzīve 18. gs. otrā ceturksnī, un kādas bij sevišķi latviešu zemnieku attiecības pret oficiālo baznīcu un ticību. Šie jautājumi nodarbinājuši nevien latviešu autorus, kas rakstījuši par Vidzemes brāļu draudzi, bet arī jau vācu teologus, kas piegriezuši vērību brāļu draudzes sākumiem Vidzemē. Un te nu bija jāpiegriežas vispirms tā laika vadošai strāvai Vidzemes baznīcas dzīvē — luteriskai ortodoksijai, pie kuŗas piederēja visi šejienes mācītāji 17. gs. un viņu vairums vēl arī 18. gs. pirmos gadu desmitos, — un šo mācītāju un viņu vadīto baznīcas iestāžu darbībai.

Teodozijs Harnaks, bijušais Tērbatas universitātes praktiskās teoloģijas profesors⁹⁾ un konfesionāli luteriskā virziena vadonis Baltijā, savā grāmatā „Vidzemes luteriskā baznīca un hernhutiešu brāļu draudze“ (Die lutherische Kirche Livlands und die herrnhutische Brüdergemeinde) 1860. g. nostāda brāļu draudzes darbiniekus Vidzemē par ražas ievācējiem Vidzemes evaņģeliskas luteriskas baznīcas mācītāju sagatavotā un iekoptā tīrumā. „Tautu vajadzēja vispirms izcelt no visrupjākā (pāgānisma), vajadzēja pārvarēt tās sīksto pretestību ar lielu pacietību un izturību, un ortodoksā virziena (mācītāju) lielais nopelns ir un paliek tas, ka viņi, paļaudamies uz dievišķā vārda spēku, nav baidījušies grūtā celmlaužu darba, kas liekas niecīgs un nevar uzrādīt nekādus taustāmus panākumus. Viegli iegūstamais smādējums, kas drīz vien vērsās pret tiem, — ka viņi neesot pratuši dēstīt dzīvu, sirdspieredzes kristietību, pamatojās pa daļai jau pats uz vienpusīga un neveselīga uzskata, pa daļai bij reizē netaisns un nepateicīgs. Jo šie vīri sava vaiga sviedros nesuši dienas nastu un kaustumu, iesākdami cik necik līdzumus list par mežu palikušā augsnē un padarīt to par izkoptu druvu... Tā sagatavotā augsnē hernhutišķi vēlāk bez lielām pūlēm varēja ierīkot savus privātos dārzus. Bet viņi būtu labāki darijuši, ja atzītu šos pienācīgos nopelnus, nekā kad garīgā pārkāpumā raustīja plecus par ortodokso mācītāju „salmu kulšanu“, kā viņi mēdza izteikties.“ (19. lp., sal. 35. lp.)

Harnaks bij savā pirmā Tērbatas darbības posmā (1843—1853) dzīvi piedalījies arī Vidzemes mācītāju sinodes kara gājienā pret brāļu draudzi, bij kā loceklis un referents 1852. g. izvēlētā sinodes komisijā hernhutiešu lietās dabūjis uzdevumu sarakstīt pārskatu par brāļu draudzes vēsturi Vidzemē un baznīcas cīņu pret to, un no šī pārskata arī bij izaugusi minētā grāmata. Harnaks balstījās uz plaša oficiāla un privāta avotu materiāla, kas, kā viņš pats liecina, gan nav bijis savākts speciāli šim darbam un nācis viņa rīcībā ar dažu citu personu atbalstu (V. un VI. lp.). Grāmatu sarakstot, autors vairs nebij Baltijā. Viņa nolūks ir „izskaidrot un attaisnot“ Vidzemes baznīcas naidīgo rīcību pret latviešu un igauņu brāļu draudzi. Viņš noteikti stāv zemesbaznīcas pusē un tādēļ cenšas pēc iespējas izcelt viņas un viņas darbinieku nopelnus. Tādēļ viņa grāmata deva iemeslu pretrakstiem, kas aizstāvēja brāļu draudzi, bet šo pretrakstu autoru stāvoklis bij nesalīdzināmi grūtāks nekā Harnakam, jo viņu rīcībā nebij oficiālie Vidzemes baznīcas archīva materiāli.

Ievērojamākais no pretrakstiem bij brāļu draudzes teologa Hermana Plitt'a grāmata: „Brāļu draudze un luteriskā baznīca Vidzemē u. t. t.“ (Die Brüdergemeine und die lutherische Kirche in Livland. Schutzschrift für Diasporawerk. Eine Erwiderung auf die Schrift des Dr. Th. Harnack: Die lutherische Kirche Livlands etc., Gotha, Perthes), 1861, 277. lp. Plitt's jūtas spiests atteikties no objektīva Vidzemes baznīcas stāvokļa attēlošanas. (105. lp.), jo viņa rīcībā ir tikai brāļu ūnitātes archīvs (XIII. lp.), no kuŗa, liekas, viņš tad arī dabūjis tos triju brāļu draugu — Rēveles mācītāja Firorta (Vierorth), Urbastes mācītāja Kvanta (Quandt) un Ungurmuižas īpašnieka Baltazara fon Kampenhauzena (Campenhausen) — ziņojumus, uz kuŗiem atsaucas savā tēlojumā (96—106. lp.). Bet šos ziņojumus var apšaubīt kā partejiskus un toties jo vairāk, ka abi pirmie ir, laikam, privāta rakstura. Kampenhauzena ziņojumam gan ir oficiāls raksturs, — to viņš sastādījis kā baznīcas virspriekšnieks, pamatodamies uz baznīcu vispārējā vizitācijā 1739. g. Rīgas apriņķī¹⁰) iegūtiem datiem, un tas jau atklāj visumā ļoti bēdīgu ainu. Šie dati nevarēja būt nezināmi, mazākais, nebija nepieciejami T. Harnakam, un viņam nebij arī citu datu, ar kuŗiem viņš tos varētu

pierādīt par nedibinātiem vai vienpusīgiem. Tādā kārtā Kampenhauzena ziņojums jau izvirza Harnaka spriedumu nelabvēlīgā gaismā. Tomēr Plitt's, kritizēdams Harnaku, aprobežojas ar citātiem no savām uzticības personām un ar atsevišķiem iebildumiem pret Harnaka tēloto kopainu, kas izlobami no paša Harnaka raksta. Pilnīgāki un plašāki varēja aprādīt Harnaka vienpusību tikai tāds pētnieks, kam bij pieejami Vidzemes muižniecības un baznīcas archivi.

Uz archivu studiju pamata Harnaka vienpusīgo spriedumu izlabo tad arī vācu vēsturnieks Julius Ekarts (Eckardt) savā nepabeigtā darbā „Vidzeme astoņpadsmitā gadsimtenī“ (Livland im achtzehnten Jahrhundert) I. sējuma 1876.: „Labvēlīgais spriedums, ko Harnaks nodod par Vidzemes mācītājiem (18. gs.) divdesmitos un trīsdesmitos gados, atrod tā laikmeta oficiālos un profānvēsturiskos avotos, tikai ļoti nepilnīgu apstiprinājumu“ (436. lp.). Ekarts uzsver, ka ortodoksa virziena mācītāji arī vislielākos posta laikos mazākais ārēji izpildījuši obligātoriskās amata darīšanas, t. i. noturējuši svētdienās un svētku dienās dievkalpojumus, līdz ar katēchizācijas stundu priekš resp. pēc spriedi, turējuši brūtes mācību, sagatavojuši bērnus dažās nedēļās uz iesvētīšanu, apbraukājuši pagastus, kontrolēdami māj mācību un katēchizēdami ar bērniem un pierakstīdami pieaugušos pie dievgalda, apmeklējuši slimniekus, apbedījuši vācus un nevācus, vizitējuši skolas, iesnieguši ziņojumus priekšniecībai. Bet viņš arī atzīmē, ka mīļā miera dēļ un rēķinoties ar grūtībām sagādāt pietiekošā skaitā mācītāja amatam noderīgus „dievbijīgus un mācītus subjektus“, baznīcas iestādes daudzreiz aizmiegušas acis par to veidu, kādā šie amata pienākumi nodarīti. Ekarts min arī zīmīgus datus no toreizējās mācītāju skandalu chronikas: piecdesmit gadu laikā Vidzemes virskonsistorija sodījusi tai padotos mācītājus apm. 30 gadījumos ar atcelšanu no amata un amata zaudēšanu, un viņu pārkāpumi bijuši: dzeršana, laulības pārkāpšana, piedauzīga dzīve, zemnieku dirāšana u. t. t. (227., tad 434—439 lp.). Zināms, šos notikumus nevar vainot luterisko ortodoksiju kā tādu, tie ir ziemeļu kara postījumu un mēra laika šausmu un sekojošā tikumiskā sabrukuma sekas.

Blakus ortodoksijas vispārīgai interesei vispirms un

galvenā kārtā par ārējo baznīciskumu ierobežoja ļoti lielā mērā Vidzemes mācītāju dvēseļu kopšanas darbu viņu sociālais stāvoklis — muižnieku pusē, ko zīmīgi raksturojis kādreiz vēlāk ģenerālsuperintendents K. G. Zontags šādos vārdos: „Mācītāju intereses pārāk cieši un daudzkārtīgi saistītas ar muižnieku interesēm, lai viņi kā pilsoņi varētu veikt to, kas viņiem kā cilvēkiem pienāktos“. Dziļā sabiedriskā plaisa, kas šķīra mācītājus no latviešu draudzes, paralizēja viņu darbību — dēstīt un iesaknot kristietību latviešos. Šo apstākli Harnaks noklusē, bet Ekarts nekautrējas to atzīmēt un norāda ar zināmu ironiju, ka mācītāju kārtā nodibinājusi Baltijā galu galā tādus sakarus ar savām draudzēm, kādiem līdzīgi nez vai kur citur būs sastopami modernā baznīcas dzīvē. Mācītāju pārkāpumu rindā redzamu vietu ieņēmusi mācītājmuižas zemnieku apspiešana (436. un 440. lp.).

Šis apstāklis, liekas, vēl sevišķi nāca svarā tamdēļ, ka mācītāju saimnieciskais stāvoklis pēc Ziemeļu kara izpostījumiem ir pa lielākai daļai savests kārtībā samērā isā laikā — vēl drīzāk nekā daudz muižnieku muižas)¹¹ — kamēr zemnieki bij noslīdējuši tiesiski un materiāli tik zemu, kā nekad.

Tiklab Harnaks (35. un 266. lp.), kā, sekojot Kvantam, Plīts (97. lp.) un tāpat Ekarts (229. lp.) norāda vēl uz vienu apstākli, kas arī pa labai daļai izskaidro mācītāju darbības nesekmību jeb mazsekmību. Vienam otram baltietim tā var izlikties parasta lieta, bet ir nepielaižama, skatoties no evaņģeliskā mācītāja uzdevuma viedokļa, proti, ka viena paša mācītāja apkopšanā atrodas pārāk plašas draudzes ar lielu dvēseļu skaitu. Tā kā šis apstāklis maz ko uzlabojies arī vēlākā laikā, tad der to pastiprināt atsevišķiem konkrētiem datiem.

Vidzemē ir laba tiesa draudžu, kuŗu teritorijas lielāka izstieptība sniedzas pāri 20 verstīm¹²: Cesvainē 22 verstis, Krimuldā 22, Cēsis 23, Kalsnavā-Vietalvā 23, Vecpiebalgā 23, Lugažos 24, Mazsalacā 24, Apukalnā 25, Burtņiekos 25, Lēdurgā-Turaidā 25, Lielvārdē 25, Siguldā 25, Valmierā 25, Ērgemē 26, Ērgļos 28, Skujienā 28, Smiltenē 28, Gaujienā 30, Jaunpiebalgā 30, Suntažos 30, Raunā 31, Dzērbenē-Drustos 32, Madlienā 32, Straupē 32, Alojā 33, Tīrzā-Velenā 33, Ikšķilē-Salaspilī 34, Laudonā 30, Rūjienā

34, Trikātā 34, Limbažos 37, Liepupē 38, Lubānā 40, Ropažos 40, Salacā 40, Palsmanē-Aumeisterē 42, Alūksnē vienā virzienā 32, otrā 42, Koknesē 43 un Gulbenē 47.¹⁹⁾

Draudžu locekļu skaits gan nav īsti proporcionāls draudzes lielākiem attālumiem. Mazāk par 1000 draudzes locekļu 18. gs. septiņdesmitos gados¹⁹⁾ bijuši tikai 2 draudzēs: Carnikavā un, liekas, arī Pēterupē.

Starp 1000 un 2000 locekļu bijis 13 draudzēs: Alojā, Aizkrauklē, Adažos, Daugavgrīvā, Dikļos, Dolē, Jaunpilī, Liepkalnā, Rubenē, Lielsalacā, Siguldā, Suntažos, Vestienā.

Starp 2000—3000 locekļu — 16 draudzēs: Ērgemē, Ērgļos, Evelē, Gaujienā, Ikšķilē un Salaspilī, Krimuldā, Lazdonā, Limbažos, Liepupē, Madlienā, Mālpilī, Nītaurē, Palsmanē un Aumeisterē (2846), Ropažos, Skujienā un Lodē, Umurgā.

Starp 3000 un 4000 — 8 draudzēs: Dzērbenē-Drustos, Koknesē, Lēdurgā un Turaidā, Lielvārdē, Liezerē, Matīšos, Mazsalacā, Tirzā un Velenā (3867).

4000 un vairāk, līdz 5000, — 9 draudzēs: Apukalnā, Burtniekos, Cēsīs, Kalsnavā un Vietalvā (4970), Ļaudonā un Lubānā, Jaunpiebalgā, Smiltēnē (4859), Trikātā (līdz 5000), Vecpiebalgā.

5000 un pāri par to, līdz 6000, — 4 draudzēs: Āraišos (līdz 6000, bet pēc otrām ziņām ap 3000), Bērzaunē, Gulbenē, Raunā (5890).

Pāri par 6000 — 2 draudzēs: Cesvainē, Valmierā.

Beidzot Rūjienā — pāri par 8000 un Alūksnē 9734.

Tā kā lielajām draudzēm pieskaitāma droši vien arī Straupes draudze, par kuŗu skaitļu datu nav, un laikam arī Lugažu un Valkas draudze, tad galu galā 27 draudzēs jāatzīmē locekļu skaits lielāks par 3000.

18. gs. pirmos gadu desmitos šie skaitļi gan būs bijuši labu tiesu mazāki, bet mācītāju darba grūtības jau bij atkarīgas netikvien no ļaužu skaita, bet vēl jo vairāk no apdzīvoto vietu skaita un atstatuma, kas nevien apgrūtināja mācītāju apmeklējumus mājās, bet arī kavēja ļaudis nākt uz baznīcu un palīdzēja tiem izvairīties no uzraudzības. 18. gs. baznīcu vizitāciju protokoli tādēļ sākumā un arī vēl sešdesmitos gados draudžu lielumu (wie stark die

Gemeine?) nosaka nevis ar dvēseļu, bet māju (apdzīvotu vietu) skaitu. Ziņas par vizitācijām toreizējā Rīgas apriņķī uzglabājušās no 1739. g.¹⁴) un tad atkal no 1765.—1768. g. ģenerālvizitācijām¹⁵), Cēsu apriņķī — tikai no 1766.—1768. g.¹⁶).

Pēc sešdesmitos gados uzdotā māju skaita¹⁷) draudzes sastādāmas šādās rindās.

Līdz 100 māju: Carnikavā (1739: 31), Pēterupē (1731: 38; 1739: 52), Jaunpilī 76, Vestienā 83, Liepkalnā 90, Salaspilī 90 (94), Allažos-Vangažos 98 (77), Dikļos — (96), Rubenē — (96).

No 100—150 māju: Palsmanē-Aumeisterē 113, Skujienā 115, Aizkrauklē 120, Lielsalacā 120 (84), Dzērbenē-Drustos 122, Liepupē — (127), Ādažos 133 (74), Gaujienā 139, Mālpilī 140 (1729: 100, 1739: 117), Ļaudonā 140, Ērgemē — (ap 140), Ropažos 145 (1729: 70; 1739: 100) latviešu zemnieku mājas un 11 (9) vācu rentnieku mājas.

No 150—200 māju: Alojā 150 (apm. 170), Lielvārdē ap 150 (ap 170), Āraišos 154, Ēvelē 160 (184), Liezerē 163, Tīrzā 163, Dolē 170 (130), Krimuldā 170 (1729: 100; 1739: ap 150), Jaunpiebalgā 170, Lugažos un Valkā — (171), Daugavgrīvā 160—180, Matīšos 180 (kādas 140), Nītaurē 180, Vecpiebalgā 184, Ērgļos un Ogres muižā 188, Limbažos 187 (137) zemnieku mājas un 45 (34) pilsētas mājas, Siguldā gandrīz 190 (1729: 120; 1739: pāri par 160), Ikšķilē ap 190, Kalsnavā 190, Madlienā 193 un Gulbenē 197.

No 200—250: Lēdurgā un Turaidā ap 200 (200), Koknesē 200, Suntažos vairāk kā 200, Umurgā vairāk kā 200, Cēsu draudzē 222, Straupē 238 (226), Mazsalacā 250 (pāri par 150).

Pāri par 250: Alūksnē 264, Burtniekos 268 (233), Bērzaunē 275, Cescvainē 298, Raunā līdz 300, Smiltēnē apm. 300, Valmierā 324 (pāri par 300), Rūjienā 440 (427).

Pāri par 150 apdzīvotu vietu atrodas pavisam 36 draudzēs.

Tuvāki vēl apskatāmas arī Ziemeļu kara laikmeta pēdas baznīcas dzīvē un mācītāju sastāvā. Kara laikā baznīca bij zaudējusi apm. $\frac{4}{5}$ mācītāju, vairākas draudzes dabūja ilgāku laiku palikt vakantas, un daudzas baznīcas un mācītājmuižas bij nodedzinātas vai izpostītas. Vairāk kā 5 gadus no vietas ir bijušas bez mācītājiem 18. gs. pir-

mā un otrā gadudesmitā šādas draudzes: Aizkraukle, Aloja, Āraiši (1711—1722), Ērgeme, Gaujiena (1704—1717), Kalsnava-Vietalva (1704—1715), Lugaži (1706—1718), Laudona, Limbaži, Palsmane-Aumeistere (1704—1737), Rubene (1705—1723), Skujiena (1711—1724?) un Suntaži. Kārtīgu draudzes apkopšanu traucēja arī vēl pēc tam mācītāju trūkums, kas spieda iekārtot vikāra apkalpošanas. Ilgāku laiku no vietas kaimiņu mācītāji apkopuši vikarēdami vēl šādas draudzes: Aloju 1714—1742, Dikļus 1707—1736, Lazdonu 1712—1731, Lielsalacu 1713—1743, Liepkalnu 1711—1734, Mālpili 1711—1737, Pēterupi 1710—1769, Vestienu 1711—1726. Liezerei arī trūkusi cik necik kārtīga apkopšana visus 3 pirmos gadudesmitus.¹⁸⁾

Godam minami vairāki mācītāji, kas gadiem ilgi, dzīvodami paši jo grūtos apstākļos, klīdzdami apkārt pa mežiem vai piemizdami pirtīs un būdiņās, turējās cieši kopā ar savām draudzēm, pat apkalpoja vairākas vakantas kaimiņu draudzes. No Vidzemes latviešu apgabala īpaši minami: Christians Müllers († 1732), Glūka pēcnācējs Alūksnē, Heinrichs Meijers († ap 1730) Rīgas apkārtnes draudzēs un Cacharijs Pīls (Piel, † 1733), Tirzas, tad Valkas mācītājs. Kopā pārciestās grūtības radīja ciešāku vienojošu saiti un atvēra pieeju draudžu locekļu sirdīm.

Vispār pirmie pēckaŗa gadi prasīja no mācītājiem ārkārtīgas pūles draudžu organizācijas un apkopšanas darbā. Un kur bij īsti vīri savās vietās, tur viņi arī cik necik veica savu uzdevumu. Taču juku un nemiera gados bij ietikušas mācītāju vietās un amatos arī daudzas necienīgas personas. Pirmajam krievu valdības laiku ģenerālsuperintendentam Heinricham Brūninkam (Bruiningk) bij lielas pūles jāpieliek, lai dabūtu tās pie malas. Bet tur, kur muižnieks bij uz sava mācītāja pusi, vai viņam radās kādi citi augsti aizstāvji, tur ģenerālsuperintendents bij bezspēcīgs. Zināms, tas tomēr netraucēja muižniekus vispārējos izteicienos sūdzēties par nekrietniem mācītājiem („ungezogene Prediger“).

Tādēļ, ja arī zinām, ka jau ap 1722. g. tikai nedaudz draudžu vēl bij palikušas bez mācītājiem, tas tomēr nedod iemeslu tūlīt spriest, ka Vidzemes baznīcas un draudžu dzīve jau būtu nokārtota. Pirmais kārtējais landtags, kas atkal sanāca pēc šī termiņa, 1727. g. septembrī, lika

dienas kārtības pirmā punktā jautājumu par līdzekļiem, kas būtu lietojami, lai „baznīcu un skolu sabrukušais stāvoklis šīnī zemē atkal tiktu uzcelts, un tādā kārtā kristietība tiktu rūpīgāki piekopta“ („das Christentum sorgfältiger getrieben werden möchte“). Landrāti un baznīcas virspriekšnieki sūdzējās, ka liela daļa muižnieku maz ievērojot (hintansetzen) baznīcas komisijas rīkojumus. Zemei pašai tas esot par kaunu („zum despect gereichet“), ja dievnami vēl ilgāki paliktu drupās. Muižnieki no savas puses negribēja uzņemties nekādus izdevumus, un lika priekšā izlietot baznīcas labā soda naudas par laulības pārkāpšanu un citas speciālas naudas; cerības liek arī uz ķezarienes solīto pabalstu sabrukušo baznīcu uzcelšanai un izlabošanai — 1200 rubļu ikgadus no publiskiem līdzekļiem, bet izrādās, ka tas varētu nākt par labu tikai kroņa draudzēm („doch nur denen regalen Pfarren“).

Landtaga debates un gaita atklāja zināmu spriegumu starp virskonsistoriju, īpaši ģenerālsuperintendentu Brūninku, un muižniecību. Muižnieku deputāti norāda, ka garīdzniecība esot atgādinājusi, nokārtot landtagā, lai baznīcām būtu zināmi ienākumi nodrošināti. Muižnieki atsaucas uz sūdzībām par mācītāju nelāgo uzvešanos („üble conduite“) un apspriež, kā novērst gadījumus, kur nekrietni mācītāji ar strīdus kaislību un nepienācīgu dzīvi sacel īgnumu un naidu draudzēs („durch Zanksucht und ungebührlichen Lebenswandel sich ärgerlich und odieux bey ihrer Gemeine machen“). Šīnī lietā sūta pie Brūninka divu vīru dēlēģāciju, bet Brūninks var atbildēt, ka tā nesot viņa vaina, ka zemē tik daudz sliktu priesteru (tie iecelti priekš viņa) un atgādina dēlēģātiem ar ironiju kādu gadījumu, kur virskonsistorijas locekļi — divi landrāti (ne teologi) eksaminējuši kādu protežētu mācītāja amata kandidātu un atraduši, ka viņa zināšanas priekšzīmīgas, bet tagad viņš esot vienīgais Brūninka ordinētais mācītājs, ar kuŗu viņš nevarot būt mierā.

19. septembrī Brūninks iesniedz landtagam savu priekšlikumu, kā uzlabot skolu un baznīcu stāvokli un kristīgas ticības ārējo iekārtu, bet viņa pašrocīgo vēstuli izlasa tikai daži landrāti un atsevišķi muižnieki, un tad to nodod kanceļjā uzglabāt. Visas ieinteresētās instances — ģenerālsuperintendents, landrāti un muižnieku deputāti —

gan bij vienis prātis tanī ziņā, ka turpmāk jārikojas uzmanīgāki mācītāja amata kandidātu izvēlē, un vietās būtu pielaižami tikai tādi, kas pazīstami ar savu dievbijīgo un parauga cienīgo dzīvi („die schon bekand wāren, dasz sie ein frommes und exemplarisch leben führten“). Tomēr arī šinī jautājumā landtags nav pieņēmis formālu lēmumu.¹⁹⁾

Par zināmu aizbildinājumu muižniekiem varētu nodēvēt grūtais materiālais stāvoklis, kādā viņi atradās pēc kara postījumiem un kamēr vēl nebij arī nokārtota muižu restitūcija. Ari viņu starpā ir ļaudis, kas nabadzības dēļ nevar sūtīt bērņus skolā. Bet vairāki izņēmumi (sk. nākošo nodaļu) rāda, ka bij iespējams arī vairāk darīt. Un te sava daļa vainas krīt arī uz neauglīgo luterisko ortodoksiju, kuŗas garā viņi bij ieaudzināti. Ar lielu sparū viņi runā par baznīcas un skolas stāvokļa uzlabošanu un izsaka savu sašutumu par mācītājiem, kas nepienācīgi izpildīdami savu pienākumu, radot kristīgai ticībai lielus šķēršļus. Bet īstenībā viņu vairumam rūp tikai ārējā baznīciskuma nodibināšana un uzturēšana. Par zemnieku bēdīgo reliģisko un tikumisko stāvokli viņi, liekas, nemaz nevēl atbildīgi. Un zemnieki tiem savukārt atkal nemaz neuzticas.

Brūninka iesniegtie priekšlikumi neprasija no muižniekiem nekādus ārkārtīgus izdevumus, bet nogrima tomēr uz ilgiem laikiem kancelejas archivā. Viņi pelna, lai ar tiem iepazīstas tuvāki, īpaši pirmais priekšlikums, kas projektē latviešu skolotāju sagatavošanu un obligātorisku skolas apmeklēšanu. Attiecīgā daļa skan latviešu tulkojumā:

„Ja grib izkopt pilnīgāku Dieva atziņu šinī zemē un gaidīt no viņa par to labdarību šai zemei, tad vajaga rūpēties par labām skolām, apgādāt tās ar krietniem skolotājiem un pieturēt jaunatni pie čaklas skolu apmeklēšanas. Daudzām draudzēm vai nu nav nekādas skolas, vai arī tās ir ļoti slikti nostādītas, jo lielākā skolotāju daļa ir atvaļināti muižkungi vai kara vīri, vai citi nederīgi ļaudis, kam netik vien pašiem maz solidas Dieva atziņas, bet kas arī veļ nekārtīgu dzīvi un ar to ļoti piedauzīgi nenobriedušai jaunatnei (der zarten Jugend sehr anstössig). Vienā otrā vietā ir gan labākas skolas, kaut tik pietiekoši

čakli sūtītu tanīs bērņus. Lai novērstu lielo godīgu skolotāju trūkumu, tad varētu, nesaistošā kārtā („unmaszgeblich“) izrakstīt kādus krietņus vīrus, kas, izmācījušies zemes valodu, ietaisītu katrā aprīņķī vienu skolu un mācītu („informīrtē“) no katras draudzes pāris zemnieku zēnu, kas viņiem ar Dieva palīgu būtu tā jāsaģatavo, lai tos varētu derīģi izlietot („mit Nutzen zu emploiren wāren“) viņu dzīves vietas vai arī citurienes skolās. Vajadzīģos līdzekļus varētu ņemt no akcīzes nabagu naudām (von den Lizent armen Geldern), kas iepriekšējās valdības laikā bij nolēmtas ad pios usus (labdarīģiem mērkģiem), bet tagadējās valdības laikā atrautas (reduciret), — ja tik vien šīs summas, kā to paļāvīģi cer, nāktu atkal agrākā gaitā; no tām varētu arī, kā agrāk, izsnieģt skolniekiem brīvas grāmatas. Pa tam būtu jāizmanto skolas, kādas tās tagad ir un var būt, vislabākā kārtā, un būtu jāspieģz zemnieki sūtīt savus bērņus un audzēkņus katru gadu no Miķeļiem līdz Lieldienām neiztrūkstoģi skolās, piedraudot zināmu sodu“ („die Bauerschaft anzuhalten, dasz sie jährlīch von Michaeli bis Ostern ihre Kinder und Aufzōģlinge unauszbleiblich und bey gewiszser Straf in die Schule schicken“).

Tālākos priekšlikumos Brūnīņks ierosina nelaulāt tādus, kas nemāk lasīt, lai tie varētu lasīt Bībeli un citas derīģas grāmatas, skubina muiģniekus rādīt zemniekiem labu priekšzīmi kristīģos pienākumos, pašiem čakli apmeklēt dievnamus un bieģāķi nākt pie dievgalda, nesūtīt zemniekus svētdienās ceļā ar vezumiem, neaizķavēt svētvakaros ar darģiem, bet noturēt ikdienas pātarus nevien ar muiģas saimi, bet arī muiģas strādnieķiem. Beidzot ģenerālsuperintendents atģādina likt priekšā un aicināt mācītāģus tikai saziņā ar viņu, kā to paredz baznīcas likumi; tad viņģ būģot atbildīģs par nekrietņiem mācītāģiem, ja tādus atrastu.

Divpadsmit gadus pēģ šo priekšlikumu noraidģšanas notika baznīcas ģenerālvizitāģija Vidzemē. Baznīcas virspriekģnieķa fon Kampenhauzena ziņojums par vizitāģijām Rīģas aprīņķī sakopo slēdzienus, kas iegūti 29 draudzēs²⁰). Viņģ uzsver, ka „posts ir lielāķs, nekā to vispār iedomāģas“ un ka ir pilnģģi bez pamata runas, ka baznīcu un skolu lietas zemē būtu ziedoģā stāvoklģ; nav slēpjams, ka tās atrodas visbēdģģāķos apstākļos („die jāmmerlichste Be-

schaffenheit“, 1689. lp.). Un iemesls visam tam meklējams arniecīgiem izņēmumiem aizkavētos pienākumos, aklībā un ļaunprātībā (1690. lp.). Lielākā baznīcu daļa sabrukuma stāvoklī (baufällig und schadhaft). Krimuldā kancele stāv uz trijiem sētas stabiem. Citur baznīcas var visā drīzumā sagāzties, un baznīcēniem draudē dzīvības briesmas. Ari mācītājmuižu stāvoklis bēdīgs. Piem. Dikļos tikko var atrast vietu, kur mācītājmuiža agrāk stāvējusi, bet zemi apstrādā muiža. Līdzīgi apstākļi ir Ropažos. Siguldas mācītājs dzīvojis ilgu laiku rijā, tad kādā mājā bez logiem, durvīm un grīdas. Viņš aizbildinās, ka nav varējis apmeklēt pa mājām draudzes locekļus, jo nevarējis nekur iziet no savas rijas, kur mantas nav bijušas noslēgtas. Bieži sūdzas par mācītāju kūtrību skolu lietās, katēchizācijā baznīcā un pa mājām. Brūtes mācību nodarot steigšus, tāpat dievgaldnieku sagatavošanu. Viegļprātība un nolaidība valdot arī iesvētīšanas mācībā, tā ka laba daļa jaunatnes paliekot ar tukšu sirdi un bieži arī ar tukšu galvu. Agrākā aklība un senais pāgānisms nesot ar līdzšinējo mācītāju darbību izskausti, un izpaužoties daudzos gadījumos kā dievvārdu nicināšana (atraušānās no dievkalpojumiem), elkukalpība un māņticīgas parāšas.

Savu spriedumu par tā laika mācītāju vairumu Kampenhauzens izsaka šādos vārdos (1706. lp.): „Tas ir, ziņāms, mācītāju pienākums — griezt ļaudis uz labāku atziņu. Bet kad nu reiz apdomā, ka mācītāji bijuši vienmēr, un taču labāki apstākļi nav radušies, tādēļ ka... daudzi izpildījuši ļoti viegli un pavīrši savus amata pienākumus, itkā amatnieki savus darbus, apmierinādamies ar sprediķiem svētdienās un svētku dienās un noteikto katēchizāciju, un pat to ne vienmēr izdarīdami ar uzticību.“ Ādažu un Carnikavas mācītāju viņš gan ar mutes vārdiem, gan ar rakstu atzinis par sava amata necienīgu, kaut gan tas aizbildinājās, ka četros gados (tik ilgi viņš šinī vietā darbojas) taču neko nevarot iemācīt. Ari par vairākiem citiem viņš nodod neatzinīgu spriedumu. Tā par Doles, Ikšķiles, Allažu un Vangažu (turot sprediķus tik 5 reizes gadā), Lielvārdes, Siguldas, Limbažu, Dikļu, Matīšu (te gan tikai 1736. g. atnācis jauns mācītājs pēc ilgiem

vikārapkopšanas gadiem), Valkas un Lugažu, Rubenes mācītājiem.

Par tā saukto katķisma un katēchizācijas eksāmenu, ko izdarīja baznīcā, sapulcinot tur vizitācijas dienā visu draudzi, un kas uzskatāms par mērauklu pašas luteriskās ortodoksijas garā, Kampenhauzens spriež, ka visās 29 draudzēs, izņemot nedaudzas, eksāmena iznākums bijis bēdīgs (miserable). To apstiprina arī atsevišķie protokoli. Par Ādažiem ierakstīta atzīme, ka draudze katķisma eksāmenu izturējusi ļoti slikti, izņemot divus vīriešus, kas mācījušies 1710. g. mirušā mācīt. Zēlmaņa (Sehlmann) laikā. Dolē daži zinājuši katķisma vārdus bez izskaidrojumiem, bet tikai pēc kārtas (nach der Ordnung hersagen, aus der Ordnung aber nicht), ar izskaidrojumiem tikai 15 personas pa daļai. Ikšķilē, kur mācītājs slimības dēļ nav klāt, zin arī ļoti slikti. Lielvārdē sievietes viscaur maz ko zinājušas un sapratušas. Rubenē prot katķismu ļoti slikti, un mācītājs saņem īpašu atgādinājumu — laist darbā, kā pienākas, visu uzticību. Rūjienā ar mācības gabaliem bez izskaidrojumiem lieta gan vēl cik necik iet, bet ļaudis prot tikai tekstu pēc kārtas, un kad ģenerālsuperintendents gribējis dabūt atbildi uz jautājumu, ko pielūdzot ar vārdiem „Mūsu tēvs debesīs“, tad viņš no baznīcā sapulcinātām 4000 personām nav dabūjis nevienas cik necik pareizas atbildes. Ģenerālsuperintendents uzstājies par to, lai visu novērojumu nemaz neievestu protokolā (1701. lp.). Siguldā daudzi nav pratuši pirmā baušļa vārdus, arī Allažos un Vangažos daži nav pratuši baušļus. Par Mālpili, ko kopš 1711. gada apkopa vikāri, teikts protokolā, ka katķismu pratuši pavisam slikti („von Herzen schlecht“), izņemot dažus vecākus ļaudis. Ari Evelē zināšanas vispār sliktas.

Zināms, gan ne visās draudzēs bij tik slikti gājis. Pa starpām arī uzslavē mācītāju čaklumu (Straupē, Lēdurgā un Turaidā) un izsaka prieku par zināšanām (Valmierā), vai vienkārši konstatē, ka zināšanas bijušas labas (Umurgā, Burtniekos) u. t. t. Bet tas jau nav vairs luteriskas ortodoksijas nopelns. Ari pār Vidzemi bij nākušas jaunas gara vēsmas — pietisms ar savu praktisko rosību, un kur tās bij aizķērušas mācītāju apziņu un tad ar viņu

starpniecību savilņojušas muižnieku sirdis, tur modās jaunā dzīvība, tur dzīma jauni centieni.

Vairāki iemesli kopā kavējuši un traucējuši baznīcas un mācītāju darbību Vidzemē 18. gs. sākumā. Vispirms pārāk liela draudžu platība padarīja vienam vīram gandrīz neiespējamu dvēseļu kopšanas darbu lielākās draudzēs. Ja vienam un tam pašam sējējam jākaisa sēkla tik plašā druvā, graudi krīt tik reti, ka viņu asnus nemaz nevar saskatīt. Šo apstākli min arī Kampenhauzena ziņojums kā zināmu attaisnojumu un aizbildinājumu (1707. l.p.). Bet vēl mūsu dienās tas nav neko daudz grozījies uz labo pusi.

Tad jāmin kāda otra chroniska kaite Latvijas baznīcas dzīvē: dziļā plaša, kas šķīra mācītājus no viņu draudzēm. Piederība pie augstākās sociālās šķiras (mācītājiem bij personīgas muižnieku tiesības) un pie citas nācijas, ievirzīja mācītāju attiecības pret draudzi tādās sliedēs, ka personīga tuvošanās zemniekiem tapa gandrīz neiespējama, un zemnieks no savas puses nemaz nevarēja saskatīt mācītājos reliģiski-ētiskus paraugus savai dzīvei.

Tālāk stāvokli bij padarījuši vēl lielā mērā ļaunāku kara nemieru pilnais pirmais gadudesmits 18. gs. un šausmīgais mēra gads 1710—1711. Gan materiālais posts, gan vispārējais morāliskais sabrukums bij līdz pamatiem satricinājis arī garīgo dzīvi, ticības atziņas un tikumu pārašas. Mazvērtīgi elementi mācītāju vietās, kā nemiera un nekārtības laikmeta mantojums, ārdīja centīgāko darbinieku, kā piem. ģenerālsuperintendenta H. f. Brūninka nodomus un centienus, „pacelt labākā stāvoklī skolas un baznīcas“. Ari muižnieku starpā šie centieni neatrada atbalsi. Tā atliek tikai sūdzēties, ka viens otrs mācītājs savā nolaidībā izdala sakramentus rīta svārkos un vairāk sprediķo par labības nodevām un malkas vešanu nekā par Dieva žēlastību²¹).

Īpatnējā gaismā nostāda sakaru starp materiālām grūtībām un nevēlamām personām mācītāju vidū kāda vēstule, ar kuŗu prāvests un virskonsistorijas asesors Chr. G. Neuhausens griezies pie landrāta fon Fölkerzāma (Völkersahm) 1730. g. 11. sept., lai pamudinātu viņu atbalstīt landtagā virskonsistorijas atgādinājumu (memoriā-

lu)²²⁾, ka nepieciešams savest mācītājmuižas un skolas labākā kārtībā. Te lasām pēc ievada vārdiem:

„Es nevaru noslēpt sāpīgo sajūtu, kas pārņem manu sirdi tā vēsuma dēļ, ar kuŗu ari mācītāji lielākā draudžu daļā no savas puses izturas pret patiesu reliģisku uztaisīšanu un darbīgu kristietību, un par latviešu draudžu ārkārtējo nezināšanu kristīgās mācības pirmos sākumos (excessive Unwissenheit in denen ersten Buchstaben der christlichen Lehre). Viens no svarīgākiem šo parādību cēloņiem ir droši vien pazīstamais, no ārienes sliktais stāvoklis, kādā atrodas daudzas mācītājmuižas un skolas, jo tiklab mācītāji, kā skolotāji, kam trūkst dzīves uzturēšanai vajadzīgo līdzekļu, tiek pavedināti izpildīt nolaidīgi savu darbu un izlietot šādus un tādus nepienācīgus palīg-līdzekļus, aizkavējot savu amatu. Un dažas mācītājmuižas ir tik nožēlojamas, ka lāgā nevar ar labu sirdsapziņu piedāvāt tādas cilvēcības, no kuŗiem var ko labāku gaidīt, lai nenostādītu tādus spēlēs; kaut gan citi atradīsies, no kuŗiem mazāk labuma ko gaidīt, un kas uz šādām pieteikšies un tās ambabus (abām rokām) saņems.“ Konkrētus piemērus Neuhausena norādījumiem par labu sniedz augšā atstāstītais Kampenhauzena ziņojums.

Bet uzsverot šos ārējos apstākļus, nedrīkst nekādā ziņā izlaist no acīm vēl divdesmitos gados valdošo neauglīgo, sastingušo luteriskās ortodoksijas virzienu, kas galveno vērību piegrieza ārējam baznīciskumam un apmierinājās ar dogmatiski skaidru mācību. Augšā minētie vizitācijas dati stipri satricina T. Harnaka apgalvojumu (ko viņš ari sniedz bez konkrētiem faktiem, vispārīgos izteicienos), proti, ka „ortodoksā mācītāju paaudze ar savu tik pat maz saskatāmu, cik patiesi milzīgu darbu bij iesākusi šur un tur iestrādāt mežonībā kritošo augsni par augļu nesēju druvu un uz cerību kaisījusi sēklu, kas tagad sāka uzdīgt.“ (35. lp.). Paša ģenerālsuperintendenta Brūninka personīgā izturēšanās rāda, ka ari viņš, kas bij studējis Vācijā luteriskās ortodoksijas citadelē, Vitenbergas universitātes teoloģijas fakultātē, un ari visā savā darbības laikā ieturēja stingru luteriskas baznīcas virzienu, tomēr, laikam, jutis, ka „Vitenbergas ortodoksija neatturami krit sastingumā.“²³⁾ Viņš pieņēmis saviem bērniem par audzinātāju kādu A. H. Frankes audzēkni no Halles

pietisma aprindām²⁴), un kad viņa dēls Frīdrichs Justīns 1725. g. iet uz Vāciju studēt, tad viņš grib sūtīt to uz pietisma viduspunktu Halli un uzticēt to Frankes personīgai vadībai. Nesanēmis laikā Frankes atbildi, Brūninks tad sūtīja dēlu nevis uz Vitenbergu, bet Jēnu, kur tobrīd valdīja mērenā ortodoksija, kurā jau bij jūtams arī pietisma iespaids. Viņš arī netraucēja darbā tos pietisma apdvēstos mācītājus, kas darbojās viņa vadītā baznīcā, un viņa oficiālā priekšlikumā 1727. g. landtagam var itkā jau saskaīt zināmu nosvēršanos uz pietisma centienu pusi. Jaunā Brūninka studijas nobeidzās Halle 1729.—1730. g., droši vien ar tēva ziņu vai pēc viņa gribas. Viss tas liecina, ka Vidzemes zemes baznīcas garīgais vadonis bij gatavs kapitulēt jaunā virziena — pietisma priekšā.

3. Pietisms Vidzemē kā brāļu draudzes darbības sagatavotājs.

1. 18. gs. sākumā vācu teologu aprindās nostiprinājās jauns virziens, t. s. pietisms (no latīņu vārda „pietas“ — dievbijība). Tā pārstāvji nāca galvenā kārtā no Halles universitātes un bij A. H. Frankes († 1727) audzēkņi. Pietisms nostājās pretstatā pret luterisko ortodoksiju un piegrieza lielu vērību praktiskas dievbijības izkopšanai. Tas veicināja bībeles un citu garīgu rakstu izplatīšanu un lasīšanu, centās atsevišķus draudzes locekļus atmodināt uz apzinīgu rosīgu svētbijības dzīvi, atmodinātos organizēja īpašos dievbijības pulciņos, kur aktīvi uzstājās arī negaidznieki, un attīstīja dedzīgu praktisku mīlestības darbību, dibinot audzināšanas, mācības un labdarības iestādes. Pietistiskie mācītāji veicināja arī iesvētīšanas mācības un iesvētīšanas iesakņošanas luteriskās draudzēs. Bij jau arī pietismam savas vienpusības un pārspilējumi: dziņa panākt noteiktu vienreizēju atgriešanās pārdzīvojamu, farisējiskas nošķiršanās tieksmes, rigoroza cīņa ar „pasaulīgām“ izpriecām u. t. t., bet viena lieta darīja to vērtīgu — visur, kur šis virziens nonāca, tas modināja rosīgu reliģisku un tikumisku dzīvību. Grafa N. L. f. Cincendorfa (1700—1760) dibinātā Hernhutes brāļu draudze, bij arī atvase uz vācu pietisma stumbra.

Hallē pietisms bij iesakņojies galvenā kārtā augstā-

kās aprindās, bet Frankes audzēkņi iznēsāja viņa idejas uz visām pusēm, un atsevišķās vietās tās guva piekritējus arī plašākās pilsoņu un zemnieku aprindās (piem. Vürtembergā). Brāļu draudzes locekļi rekrutējās gandrīz bez izņēmuma no amatniekiem, pie kuriem turējās arī daži muižnieki.

Vidzemē Frankes audzēkņi parādījās jau pašos pirmos baznīcas reorganizācijas gados, pēc kara un mēra laikiem. Redzamākais jaunā virziena ceļa lauzējs ir Christjāns Gottholds Neuhausens (1684—1734), Cēsu, vēlākā Valmieras mācītāja un prāvesta Johanna Neuhausena dēls. Pēc studijām Hallē viņu ordinēja 1711. g. par Cēsu un toreiz ar Cēsīm savienoto Āraišu mācītāju. No šejienes viņu drīz vien aicināja uz Valmieru; aiziedams viņš ierakstījis 1713. gadā 8. janvārī Āraišu baznīcas grāmatās latīņu valodā šādu novēlējumu: „Lai pats mūsu dvēseļu Virsgans Kristus vada ganāmpulku, kas līdz šim bij uzticēts manai gādībai, patiesības ceļā, ko es ar Dieva žēlastības palīgu esmu rādījis, lai tie, cieši sekodami šī mūsu Vadoņa pēdām, var šinī dzīvī priecīgi nodzīvot labklājībā un laimē, un beidzot tiem atveras ieeja Kristus godības pilnā un mūžīgā valstībā...“²⁵). 1724. g. iznāk viņa sarakstītā grāmatīņa (autors nav minēts): „Ceļš uz Labklāšanu, rādīts iz Dieva Vārdiem, pēc tiem V Bērnu Mācības Gabaliem, tiem par Labu, kas meklē tā turēties, ka viņiem Nāvē var atvērta tapt tā leiešana iekš tās Debesu Valstības“, 24 lp. Priekšvārds runā par diviem ceļiem, „no kuriem viens ved uz pazušānu, un tas otrs uz labklāšanu jeb dzīvību“. Tad 45 jautājumos un atbildēs sniegts sistēmātisks gājiens caur katķisma mācībām, iesākot ar mācību par Dievu, Pestītāju un Svētā Gara darbību pēc ticības locekļiem, tad īsumā aprādot baušļu nozīmi, bet ilgāki pakavējoties pie sakramentu svētības un viņu cienīgas izmantošanas un noslēdzot ar aizrādījumu uz lūgšanu. Katrai atbildei pievienoti norādījumi uz bībeles pantiem, no kuriem attiecīgā mācība smelta. Lutera katķisma tekstu grāmatīņa nesniedz pilnīgi, tik atsevišķi izteicieni no Lutera izskaidrojumiem iepīti vietām atbildēs, un tādā kārtā viena otra atbilde piešķaņota mazajam katķismam. Attiecīgās vietās atrodami arī aizrādījumi, ka te jāpiegriežas zināmiem katķisma mācības gabaliņiem.

Neuhauzena grāmatiņa piedzīvojusi vēl otru izdevumu 1732. g. (14 lapp.), kā liekas, negrozītu jauniespiedumu, un trešo izdevumu 1734. g. (18 lapp.). Pēdējam pievienota vēl „iekša ievadīšana iekš tās ticības mācības“, kas īsumā atkārtō grāmatiņas domu gājienu sakarīgā atstāstījumā.

Grāmatiņā noteikti saskatāma praktiska dvēseļu kopšanas tendence. Sākumā kā moto likti 4 burti E. T. W. J. (= Iekš tā vārda Jēzus) un Ps. 143, 10. Pirmais jautājums: „Pēc kā ir prātīgam cilvēkam visvairāk jādzenas, kamēr viņš dzīvo?“ Atbilde: „Pēc vienas mūžīgas labklāšanas, kas debesīs sataisīta.“ Pēdējā atbilde plaši min visus labumus, kas nāks, „ja tu no visas sirds dzīsies savu dzīvību uz to izstāstītu vīzi Dievam pa prātam līdz galam pavadīt“, un izskan mūžības izredzēs. Par grāmatiņas lietošanu izteicas priekšvārds: „Nedomā, ka tev vajaga tās atbildēšanas... pa vārdam mācīt un izskaitīt... Bet tas vajaga ir, ka tu tikuši un ar apdomu pa dažām reizēm pa vaļas laiku šo grāmatiņu lasi... Tad tu aridzan no šās mācības varēs atbildēt, ar citiem no tās pašas sarunāties un tos skubināt līdz ar tevīm caur Dieva palīgu staigāt uz to labu ceļu, kas ved mūžīgā labklāšanā. Tāpat ar tā lasīšana šās grāmatiņas ar apdomu rādīs augļus pie tās izskaidrošanas to bērnu mācības gabalu, kas notiek no mācītājiem tik lab baznīcā, kā ar kad ļaudis pirma reiza pie Dieva galda grib iet un laulībā iedoties: ka tā paša mācība viņiem vieglāka būs.“

Par ierosinājumu un paraugu Neuhauzenam nodērējusi Frankes palīga, znota un pēcnācēja Joh. Anastasija Freilinghauzena (Freylinghausen) sarakstīta „pestīšanas gaita“ (Ordnung des Heyls in Fragen und Antworten denen Einfältigen und Unerfahrenen zum besten vorgestellt und mit Sprüchen Heiliger Schrift bewähret), kas pievienota klāt viņa plašākai 1705. g. pirmo reizi iespiestai ticības mācības grāmatai 34 artikulos (Compendium oder kurtzer Begriff der gantzen Christlichen Lehre in XXXIV Articuln) 143—156. lp.. Neuhauzens turējies pie Freilinghauzena jautājumu un atbilžu metodes un tāpat kā viņš pievieno norādījumus uz bībeles pantiem. Saturā gan tiešas atkarības nav. Freilinghauzena 21 jautājuma vietā viņam 45, grāmatiņa piemērota viscaur vienkāršāku ļaužu vajadzībām (tieši norādīts attiecīgās vietās uz katķismu, iz-

celta baušļu nozīme). Domu gājienu un atsevišķus izteicienus varētu būt iespaidojis drīzāk Freilinghauzena kompendijs.

Blakus Neuhausena sacerētai grāmatiņai toreiz parādījās arī tiešs Freilinghauzena pestīšanas gaitas tulkojums ar virsrakstu: „Tas ceļš uz labklāšanu, iekš jautāšanām un atbildēšanām, iz Dieva vārdiem tā norādīts un apstiprināts, ka ikkatrs, par savu dvēseli gādīdams cilvēks, kas uz šo ceļu dodas un staigā, panākt var Dieva žēlastību un to mūžīgu dzīvošanu. Priekš šim Vāces valodā kopā sarakstīts: un nu tiem latviešiem par labu šās zemes valodā iztulkāts un driķētos rakstos klaijumā laists“, 16. lp., 12°. Par tulkotāju pirmais latviešu katķisma vēsturnieks Chr. Ravensbergs apzīmē Neuhausena vēlāko palīgu G. J. Maju (sk. tālāk), bet viņa lēzētais izdošanas gads — 1724., laikam, dibinās uz pārpratumu, jo Majs, liekas, 1724. g. vēl nemaz nebija Vidzemē vai arī vēl nevarēja būt tik labi iemācījies latviešu valodu, lai varētu tulkojumu izdarīt. Neparēzi dati ir arī Ravensberga norādījumā uz Neuhausena grāmatiņu: kā izdošanas gadu viņš min 1734., bet apraksts saskan ar pirmo, ne trešo izdevumu. Varētu būt, ka Ravensbergs noturējis Neuhausena pirmo izdevumu par Maja tulkojuma pirmo izdevumu; arī vēl kāds otrs 18. gs. autors — valmierietis aizrāda, ka Neuhausens esot pārtulkojis Freilinghauzena pestīšanas gaitu latviski, kas taču īstenībai neatbilst.²⁶⁾ Ja tulkotājs ir Majs, tad labāk attiecināt viņa darba izdošanu tieši uz 1730. g., uz ko, kā otra iespieduma gadu norāda latviešu literātūras rādītāja sastādītājs Napierskis un, viņam sekojot, J. Misiņš savā Latv. Rakstniecības Rādītājā. Diemžēl Rīgā tagad nav dabūjami ne Neuhausena grāmatiņas pirmais izdevums, ne arī Maja tulkojums, kas dotu iespēju jautājumu galīgi atrisināt. Neuhausena grāmatiņas otrā un trešā izdevuma eksemplāri atrodas Rīgas vēstures un senatnes pētīšanas biedrības bibliotēkā.

Katrā ziņā abi šie darbi ir pirmie pietisma gara augļi latviešu valodā. 1739. g. baznīcu vizitācijas protokoli liecina, ka Neuhausena grāmatiņa bijusi labi pazīstama viņa Valmieras draudzē: viņa pēcnācējs atradis to ievestu katēchizācijā baznīcā,²⁷⁾ un arī Ērgemes mācītājs Blaufuss turējis pie tās savās katēchizācijās, kaut

gan nav to ievēdis draudzes lietošanā un nav licis paturēt prātā.

Par paša Neuhausena neatlaidību veicināt reliģisku atziņu zemnieku vidū un grūtībām, kas bij pārvaramas šinī darbā, liecina daži virskonsistorijas archīvā uzglabāti raksti no 1730. g. decembra. Pirmais ir divu Kokmuižas zemnieku, Ģeŗu Juŗa un Rieviņu Pēŗeŗa, sūdzība par viņu un par Triķātas mācītāju Visneru, ka šie lieguŗšies viņus uzsaukt, jo abi „neprotot tik pilnīgi noŗēlas dziesmas (Busz psalmen) un jaunās lūŗšanas“. Katķismu viņi protot atskaitīt un solās, ka pēc kāzām iemācīŗoties no savām nākoŗšām sievām ar vajadzīgās lūŗšanas. Neuhausens ņēmis ņo sūdzību pie sirds un savā diezgan gaŗā paskaidroŗanas rakstā sīkāki raksturo savu darbību. Viņŗ gan sprediķoŗot par noŗēlu un prasot to, bet neliekot atskaitīt noŗēlas dziesmas. Viņam pat riebums pret „tamlīdzīgu bez izpratnes iemācītu formulu nolējeroŗanu“ (Herleyern) un galvā viņŗ liekot mācīties tikai katķisma 1., 2., 4. un 5. mācības gabalus, kā arī rīta, vakara un galda lūŗšanas. „Bet tomēr viltīgā kārtā kādu parastu sūdzību ņie sūdzētāji turējuŗi rezervē slepenībā (zum reserv in petto aufbehalten), proti, nepratēji apvaino mani vispār (gemeiniglich), ka es prasot no viņiem ‚guddrib‘. ņi viņu nosauktā gudriba ir Luterā mazā katķisma vārdu izpratne, ko viņiem iemāca (incalciret) tiklab atklātās kā privātās katēchizācijās ar tiem, kas sagatavojami svētam vakarēdienam, un par to es prasu atbildes (Red und Antwort) gan no tiem, kas iet pirmo reizi pie dievgalda, gan no tiem, kas pirmo reizi stājas laulības kārtā.“ Abi sūdzētāji, kas patiesībā itin nekā neprotot (stecken in der grobesten Unwissenheit) esot nu savā laikā atraduŗi nepraŗanas patvērumu (asylum ignorantiae) pie Rubenes mācītāja Zennerta un tas būtu arī viņus salaulājis, kā jau daŗu labu citu nepratēju, ja vien būtu Rubenē. Neuhausena dedzība, ar kādu viņŗ aizstāvēja savu lietu, un priekŗlikumi par sūdzētāju pārbaudīŗanu un sodīŗanu, nav patikuŗi ģenerālsuperintendentam Brūninkam, kas vispār bijis augstās domās par savu hierarchisko stāvokli un, liekas, jutās aizkāŗts savā ricības brīvībā. Otrā Neuhausena vēstule rāda, ka viņŗ nevien atstājis bez soda abus zemniekus, kuŗiem Neuhausens paredzēja sodu par meliem un nepatiesu sūdzī-

bu, bet arī izteicis viņam pārmetumus par vēstules garumu un nepienācīgu izteiksmi (unbefugte Schreib-Art). Neuhausens tad nu raksta, ka „labprāt novēlot zemniekiem šo laimi, jo viņam esot interese nevis viņiem kaitēt, bet tos labot,“ un aizbildinās un atvainojas par izteicieniem, kas „uz zelta svariem neizturētu svaru un neciestu piekāpīgu izskaidrojumu.“

Divas Visnera vēstules šinī lietā rāda, ka viņš ģenerālsuperintendenta pieprasījumu uzskatījis itkā par rīkojumu, pasteidzies Rieviņu Pēteri ar viņa līgavu pārbaudīt, un kaut arī tam lasīšanā nav nekā gājis, tomēr uzsācis tos un bijis gatavs arī salaulāt, ja Neuhausena kā prāvesta iebildumi nebūtu viņu aizkavējuši.

Valmieras draudzē Neuhausena darbību sākumā paralizēja viņa tuvākā un lielākā kaimiņa un patrona Valmiermuižas arendatora leitenanta Dāvida Bachmaņa nelabvēlība. Arī vairākkārtējas slimības lēkmes sagādāja viņam daudz raizi un grūtību. Jau 1720. g. viņš sāka meklēt palīgu, bet veltīgi. 1722. g. nonāk pie viņa kāds no Halles universitātes audzēkņiem — Tobias Sprekelsen (Sprekelsen, Spreckelsen, arī Spröckelsen, dzīvojis 1697—1765). Tas uzturas pie viņa, liekas, kā mājskolotājs, viņa rentētā Kaugurmuižā, iemācas latviešu valodu, un dažas reizes sprediķo Valmieras baznīcā gan vācu gan latviešu valodā. 1724. g. 17. septembrī Neuhausens lūdz virskonsistoriju atļaut viņam pieņemt kandidātu Sprekelsenu par adjunktu, bet kad virskonsistorija nosūta šo rakstu Valmieras draudzes muižu īpašniekiem un rentniekiem, drīz vien atnāk ar četriem parakstiem (to starpā arī Bachmaņa) vēstule, kas lūdz noraidīt Neuhausena priekšlikumu un darboties pret to. Viņš gribot uzticēt Sprekelsenam tikai dievgaldniekus, bet pats izpildīt visu citu, neesot arī nemaz tik vājš. Ja viņam būtu amats par grūtu, jeb viņam būtu kas pret to (er dabey einiges Bedenken hätte), tad būtu labāki, ka viņš pavisam atstātu savu vietu, un „draudze“ negribētu, ka tur viņam pretotos. Pret diakona (palīgmācītāja) amata atjaunošanu Valmierā gan rakstītāji neceltu iebildumus, ja atrastu kādu, kam varētu uzticēties.

Šī vēstule liecina, ka daļai muižnieku nepatīk Neuhausena rīcība, un ka viņi drīzāk redzētu viņam blakus kādu neatkarīgāku palīgmācītāju, nekā viņa paša algotu ad-

junktu. Bet cik vērojams no 1739. g. vizitācijas protokola, tad diakona galvenā alga būtu bijusi jādabū no kroņa, uz ko nebija nekādas izredzes, kara laikos bij arī nodedzināta diakona māja un kopš mēra laikiem 1710. g. vieta bij neaizņemta, tā ka galu galā jāspriež, ka vēstules aizrādījums uz diakona vietas atjaunošanu ir tikai izrunas, lai nobīdītu pie malas Neuhausena projektu. Un tas arī iegūlas virskonsistorijas aktīs gandrīz uz veselu gadu.²⁸⁾

1725. g. atnesa svarīgas pārmaiņas Valmieras draudzes muižnieku sastāvā. Liktenis bij novēlējis Neuhausenam ideālu līdzdarbinieci, personīgas dievbijības un humānu centienu apgarotu, bagatīgi apveltītu ar materiāliem līdzekļiem, kas nepieciešami plašāku pasākumu veikšanai, un apbalvotu ar kārtas priekšrocībām, kas viņai garantēja gandrīz pilnīgu neatkarību un rīcības brīvību. Tā ir viena no cēlākām un spilgtākām parādībām Vidzemes muižnieku vidū 18. gs. pirmā pusē: ģenerāliene Magdalena Elizabete fon Hallart (de Hallard, d'Hallart), dzimusi fon Bülow.

Viņa bij dzimusi Beļavā (Kortenhof) Gulbenes draudzē, pēc sava tēva pulka kvartirmeistara (Regimentsquartiermeister) Johanna Gustava Bülova nāves apprecējusies 19. nov. 1705. g. ar zviedru majoru, vēlāko pulkvedileitenantu (Obristleutenant) Hansu Georgu Leijonu (Leyon arī Löwe), kam piederēja Ungurmuiža ar Kūdumu, bet zaudējusi drīz vien savu vīru Ļesnas kaujā 1708. g. Abi viņu dēliņi miruši 1710. g., laikam mēri. Tā paša gada 18. jūnijā viņa apprecējusies o.ru reizi ar krievu armijas infanterijas ģenerāli brīvkungu Ludvīgu Nikolaju fon Hallartu. Kā mirušā Joh. G. Bülova mantinieki viņi saņēmuši atpakaļ redukcijā atņemto Beļavas muižu un tur kādu laiku arī dzīvojuši, kamēr to saņēma savā rīcībā ģenerālienes brālis.

Par viņu dzīvi Pēterpils galma aprindās trūkst pagaidām ziņas, bet liekas, ka ģenerālis ieņēmis tur diezgan redzamu vietu. Keizarienes Katrinas I. pirmā valdības gadā (1725.) ģenerālis par kādiem nopelniem izpelnījies algas paaugstinājumu, un keizarienes rīkojums realizē to, nododot viņam mūža arendā („zur freyen Arrende Dispositions Possess und Genusz“) 4 Vidzemes kroņa muižas — Valmiermuižu, Mūrmuižu, Burtniekus ar Svārti (kopā

74⁵/₈ arkļus), bet prasot no pilnās rentes maksas, kas pēc taksācijas iznākusi 3860 Alberta dālderu, kronim tikai 1860 dālderu un atstājot pārējos ienākumus, 2000 dālderu, ģenerāļa rīcībā. Ģenerālis dabū arī solījumu, ka viņam mirstot, arendas tiesības ar tādiem pašiem noteikumiem pāries uz viņa sievu, un patiesi pēc viņa nāves 27. martā 1727. g. arendas kontraktu dabūja viņa atraitne. Kopš 1738. g. gan ģenerālienei paliek tikai Valmiermuiža un Svārte, bet viņas ienākumi vēl vienmēr tiek paredzēti 2000 dālderu un tādi, laikam, arī paliek līdz pat viņas nāvei 18. janvārī 1750. g. Savam vīram viņa bij cēlusī īpašu kapliču aiz Valmieras baznīcas sakristejas un tur atrada arī pati pēdējo dusas vietu 21. janvārī. Kapličas vietu vēl tagad iezīmē toreiz stādītās liepas.²⁹⁾

Kad īsi priekš Jāņiem 1725. g. nodod ģenerāļa rīcībā minētās muižas, viņš pats ar kundzi, liekas, ir jau iepaziņš ar pietismu. Ģenerālienes mājas mācītājs (Kabinetsprediger) ir viens no Frankes vistuvākiem audzēkņiem un darba biedriem, Frīdrichs Bernhards Blaufuss (1697—1756), kas bij mācītājs Frankes bāriņu namā, kopš 1719. g. studējis Hallē teoloģiju un vēlāk izpildījis Frankes personīgā sēkrētāra (amanuens) vietu. Tā kā Blaufusa ordinācija notikusi Berlinē (1723.g. ?), tad būtu jādomā, ka Hallarti, mazākais ģenerāliene, tanī laikā uzturējušies ārzemēs un tur tad arī būtu notikusi viņas personīgā iepazišanās ar Franki un viņa iestādēm Hallē, par ko runā dažādi avoti.³⁰⁾

Jūlijā 1725. g., liekas, Hallarti dzīvo jau Valmiermuižā. Neuhausens tūlīt jau skaidrībā par to, ka tagad viņš atradīs te drošu atbalstu savos centienos. 9. jūlijā reģistrēts Rīgā viņa raksts virskonsistorijai, kur viņš sūdzas par vēstuli, ko viena daļa lauku muižnieku nosūtījuši virskonsistorijai, bez citu līdzdalības, cietos, netaisnos un plaši tulkojamos izteicienos („in harten unglimpflichen und zu Weitläufigkeiten zulasz gebenden Expressionen“), bet tagad apstākļi esot grozījušies un dažu parakstījušos personu spriedums vairs neesot svarā, citi atkal parakstījušies, viņam nekā ļauna nevēlēdami. Viņš labprāt gribot izvairoties no visiem tālākiem secinājumiem un lūdz agrāko lūgumu par adjunktu paziņot ģenerālim Hallartam un citiem draudzes muižniekiem kā arī vācu draudzei Valmierā.

27. septembrī arī ienākusi Rīgā labvēlīga atsauksme no 4 Valmieras draudzes kompatroniem (to starpā divi, kas bij parakstījuši arī Bachmana rakstu) un 16 pilsētas draudzes pārstāvjiem, kas apstiprina mācītāja Neuhausena „sirsnīgo kristīgo nolūku“ un lūdz izpildīt viņa lūgumu. Tālākās sarunās tomēr pacelts atkal jautājums par diakona amata atjaunošanu un viņa algošanu. Algu uzņemas, mazākais pagaidām, kamēr ienāks kroņa summas, Hallarti, un tā vēl 1725. g. Sprekelsenū ordinē par Valmieras diakonu.

Drīz vien jauno Valmiermuižas īpašnieku ģimene nāk tuvākos sakaros ar Valmieras pilsoņiem. Jau 1725. g. vasarā sastopam vienā un tanī pašā dienā pierakstītus kā kūmus Valmieras baznīcas grāmatā ģenerāli Valmieras skolotāja Muncela zēnam un ģenerālieni seglinieka Temmerlinga meitenei. Un 26. janvārī ģenerāliene bijusi par k. ustmāti Neuhausena meitīnai, kas tad arī dabūjusi abus viņas vārdus. Liekas, ka līdz ģenerāļa nāvei arī abi nodzīvojuši visu laiku Valmiermuižā.

Mājas mācītāja pieņemšanai par oficiālo iemeslu bij ģenerālienes slimība, kuŗas dēļ viņa neesot varējusi apmeklēt baznīcu. (Nav zināms, kad tā sākusies). Kāda muižas pārvaldnieka vēstule (datēta 2. febr. 1731. g.) raksturo ģenerālienes veselības stāvokli kā pārciestu bīstamu stāvokli, kas gan uzlabojies („ziemlich maszen wohl befanden“, bet ir vēl tik grūts, ka viņa pati nevar izkāpt no gultas, bet tiek cilāta palagiem. Par savu slimīgumu (notorische Kränklichkeit) ģenerāliene runā arī vēlāk. Muižā tiek noturēti pilnīgi dievkalpojumi ar svētvakarēdienu, kuŗos piedalās arī muižas ļaudis. Tādēļ ne ģenerāļa ne ģenerālienes vārds nav sastopams Valmieras draudzes dievgaldnieku sarakstos. Katrā ziņā tiesības turēt mājas mācītāju ir bijušas oficiāli apstiprinātas.³¹) Tādā kārtā pietisma veicinātais mājas dievkalpojumu princips dabūja Valmiermuižā vēl īpašu nepieciešamības raksturu.

Vispār Valmieras baznīcas grāmatas satur ļoti maz ierakstu, kas attiecas uz ģenerāli un ģenerālieni. Trūkst atzīmes par ģenerāļa nāvi un apbedīšanu, un pat kūmu starpā ģenerālienes vārds parādās atkal tikai 1742. un 1743. gadā pie dažu hernhutiešu brāļu ģimeņu bērniem. Tas

it kā apstiprina ziņas par viņas vājo veselības stāvokli, — kas tomēr netraucēja viņu domāt un gādāt par savu ļaužu garīgo apkopšanu un reliģisku tikumisku audzināšanu.

Tūlīt ar 1725. g. sākās Valmiermuižā jauna rosība, pie kam Hallarte un viņas tuvākie darba biedri paliek par ievērojamu faktoru Vidzemes baznīcas dzīvē. Viņa netik vien pati „izlietojot žēlastību, ko Kungs viņai piešķīris, vākusi kalķus un akmeņus Vidzemes baznīcas celšanai,“ bet ierosinājusi arī citus sekot viņas piemēram un veicināt pēc iespējas savu pašu un padoto zemnieku dvēseles labklājību³²⁾ Bet viss tas notiek noteiktā pietistu garā.

1727. g. Blaufuss aiziet par mācītāju uz Palsmani-Aumeisteri un Sprekelsens—uz Straupi. Bet 1728. g. Neuhausens atkal iesniedz virskonsistorijai rakstu par diakonu un viņa algu, un, liekas, tūlīt atkal vakantās vietās stājušies citi pietisma darbinieki — Valmiermuižā mācītājs Melchior Pauli un diakona vietā Georgs Jakobs Majs (1728—1736),³³⁾ augšā minētais Freilinghauzena tulkotājs, kas vēlāk 1736. g. dabūja vietu Umurgā. Majs liekas būt bijis Valmierā ļoti populārs, jo viņa vārds vācu draudzes kūmu sarakstos no 1730—1735. g. sastopams 18 reizes, arī viņa 1733. g. iegūtā laulātā draudzene vairāk reizes. Sprekelsens un Majs 1739. g. abi tika dēlēģēti uz Karalaučiem lasīt korekturu otram latviešu bībeles iespiedumam.

Tā Valmierā palika par ievērojamu pietisma priekšēju pozīciju Vidzemē, un ģenerālieņi Hallarti varēja raksturot kā „dievbijīgu dāmu... ko Dievs līdz ar citiem vadījis uz to, ka viņa sataisījusi ne tik vien rakstiem, bet arī sprediķotājiem no Halles ceļu uz Vidzemi un Krievzemi.“³⁴⁾ Pašā Valmierā kā baznīcas, tā skolas darbā, zināms, valdīja pietisma centieni, pat Valmieras pilsētas skolai inventārā bij iegādātas skolēnu lietošanai blakus bībelēm lielākā eksemplāru skaitā Arnda „Patiesā kristietība“ un sākumā minētais Freilinghauzena kompendijs.³⁵⁾

Hallarte seko vācu pietisma paraugam arī mācības iestāžu dibināšanā. Valmiermuižā jau 1725. g. nodibināta muižas jeb zemnieku skola. Sākumā bērnus mācījuši muižas rījā. Mācību vadījuši īpašnieces algoti vācu teologi; bērnu skaitam pieaugot, viņiem aicināti talkā arī latviešu skolotāji, laikam, bijušie skolas audzēkņi, kas bijuši mui-

žā darbos („welche vor Arbeit stunden“), atsvabinot tos no citiem darba pienākumiem un izsniedzot tiem vienreiz nedēļā kopā ar bērniem siltu ēdienu un maizi no muižas. 1736. g. skolā mācās 110 bērnu 4 skolotāju vadībā. 1738. g. ģenerāliene liek krievu namdariem uzcelt īpašu skolas namu un atdāvina to ar visu iekārtu zemniekiem, solidamās arī turpmāk visu savu mūžu apgādāt to, bet pēc nāves atstāšot to Dieva gādībai. 1739. g. janvārī, pa ģenerālvizitācijas laiku skolā ir 135 bērni, kurus māca mācītājs Melchiors Pauli un ģenerālienes pēdējā laikā atnākušais hernhutiešu mājas mācītājs Johans Frīdrichs Zilmans (Sielmann), ar 3—4 latviešu skolotāju palīdzību. Mācības ilgst 2 stundas priekš un 1 pēc pusdienas. Bērniem māca netikvien katkismu, bībeles stāstus, bībeles pantus un lūgšanas, bet arī lasīšanu un dziedāšanu. Ari Valmieras mācītājs un viņa diakons ik nedēļas, kā iznāk, katēchizē ar bērniem. Grāmatas dāvina ģenerāliene: ābece, katkismus un Jaunās Derības. Vienreiz nedēļā, trešdienās visi bērni, kas citādi ēd paši savu maizi, dabū siltu ēdienu un maizi no muižas. Dzērienam viņiem dod ik nedēļas vienu pūru iesala. Daļa skolnieku nākuši pat no kaimiņu pagastiem. — Grāmatas izdalītas laudīm arī ārpus skolas.³⁰⁾

Ģenerālienes gādība par zemniekiem vispār veicinājusi Valmiermuižas pagasta saimniecisko uzplaukšanu un pacēlusi arī zemnieku materiālo labklājību. Kad 1731. g. visā zemē bij nosaluši mieži, un daudz zemnieku miruši bada nāvē, Valmiermuižā gāja bojā tikai niecīgs skaits zemnieku. Vēlāk 1744. un 1745. g. Ķeizariskā oikonomijas pārvalde izmantoja to un lika pārvest divas reizes zemniekus no Valmiermuižas pagasta uz citām kroņa muižām. Pats oikonomijas ģenerāldirektors atzinis, ka Valmiermuižā notiekot īsta uzlabošana, lai visādā veidā pabalstītu nabaga zemnieku ar visu, kas viņam vajadzīgs („eine rechte melioration auf alle Art und Weise einen armen Bauren zu unterstützen, worinnen ers bedürft“). Kādu citu reizi ģenerāliene atlaidusi zemniekiem labības nodevas un viens no pēdējiem viņas parakstītiem rakstiem (datēts 6. sept. 1749. g.) ir lūgums, kurā viņa „ar visu savu vājību un grūto slimību“ griežas pie oikonomijas pārvaldes, lai izgādātu zemniekiem rudzu sēklu.

Tādos apstākļos, protams, Neuhausena darbība va-

rēja brīvi un sekmīgi attīstīties un uzrādīja arī teicamus panākumus. Vēlākais Valmieras skolas rektors Bloks (sk. beigās 26. piezīmi) nodod par viņu šādu spriedumu: „Viņš ir pēc mēra it kā reliģijas pamatu licis Valmieras zemnieku draudzē. Viņš bij čakls un rūpīgs vīrs, kas ar visu dedzību un nopietnību tiecās veicināt zemnieku draudzes atziņu.“

Muižas skolu nodibināšanu viņš panācis arī citās savas draudzes muižās, jo Valmiermuižas paraugs bij pārāk spilgts un tuvs, lai varētu atteikties viņam sekot. 1736. g. Mujēnu muižā ir zemnieku skola ar 20 skolēniem, Kokmuižā — ar 16 skolēniem, abās vietās gan skolas liekas nesen dibinātas. 1739. g. Kokmuižas skolā ir 12 bērnu, Mujēnos 27—28, un no jauna nākusi klāt vēl Kaugurmuižas skola ar 56 skolēniem.³⁷⁾

Neuhauzena nopelnus atzina arī ārpus Valmieras draudzes. 1728. g. (varbūt arī jau agrāk) viņš tiek iecelts par Rīgas apriņķa pirmā iecirkņa prāvestu. Šinī amatā viņš izdara baznīcu vizitāciju 1728./29. g. ziemā. Piesūtīdams protokolus virskonsistorijai 1729. g. apr. viņš sūdzas par draudžu bēdīgo materiālo stāvokli, kādēļ „neviens kārtējs mācītājs nevar atrast pie tām paliekamu vietu un iztiku“, tā ka var vēl vienmēr vērot „ne niecīgu nezināšanu kristīgās mācības pirmos sākumos“ (nicht geringe Unwissenheit in denen ersten Buchstaben der christlichen Lehre). 1728. g. viņu iecēla arī par virskonsistorijas asessoru, un tā viņš varēja turpināt savu svētīgo darbību Vidzemes baznīcas centrālā iestādē. Viņa ģenerāldirektoram landrātam Fölkerzāmam adresētais ierosinājums par baznīcu un skolu materiālā stāvokļa uzlabošanu minēts jau agrāk 2. nodaļā.

Abus administratīvos amatus Neuhauzens izpildījis līdz pat savai nāvei 7. aprīlī 1734. g. Bet sevišķi minama tomēr viņa vairāk nekā 21 gadu garā darbība Valmieras draudzē, kas pacēla to par redzamu garīgas dzīves centru visā Vidzemes latviešu daļā.

2. Pietisma sēkla kritusi auglīgā zemē vēl Ērgemes draudzē, kur 1730. g. uz Ziemsvētkiem atnāca par mācītāju augšā minētais F. B. Blaufuss.³⁸⁾ Galvenās patronāta tiesības te piederēja kādas vecas īru muižnieku dzimtas (Onell) atvasēm, kas uzturēdamās kādu laiku Francijā, bij dabūjušas tur uzvārdu Delabarrs (de la Barre). 1625.g.

Gustavs Adolfs bij atdāvinājis Ērgemes pils novadu vienam no Delabarru senčiem. Delabarru bij zaudējuši savus īpašumus muižu redukcijā, bet līdz ar īpašuma tiesību restitūciju 1722. g. atguvuši Ērgemes pili, Omuļus (Homeln), Kārķus (Karkell) un Turnavu (Turneshof). Viens no brāļiem — ģenerālleitenants Reinholds Johans — miris 1724. g. Kārķos, otrs brālis — Roberts Frīdrichs, bijis zviedru dragūnu pulkvedis un apprecējies ar jaunu zviedrieti — kāda augstāka zviedru virsnieka atraitni, dzimušu Christianu Gyllenlood (ari Gyllenlodh, 1701. — apm. 1775.), — dabūja pēc tam, pārnākdams no Zviedrijas, Kārķus un Turnavu, kamēr Ērgemē un Omuļos jau kopš restitūcijas saimniekoja jaunākais brālis landrāts Vilhelms Frīdrichs Delabarrs.

Pulkvedi daudzinaja kā ļoti cēla rakstura cilvēku un ari uzstādīja par landrāta amata kandidātu, bet divi brāļi nedrīkstēja būt landrātos. 28. jūnijā 1732. g. viņš mira, viņam sekoja nepilnus divus mēnešus vecā ceturta meitiņa, un jaunā 31 gadu vecā atraitne ar savām 3 mazgadīgām meitām palika par Kārķu un Turnavas īpašnieci. Viņai kopā ar Blaufusu pieder ievērojami nopelni Ērgemes draudzes garīgā pacelšanā. Ar Valmiermuižu Delabarru ģimenei, liekas, bijuši cieši sakari. Tiklab ģenerālleitenants, kā ari pulkvedis apbedīti Valmieras baznīcā īpašā dzimtsvelvē.³⁹⁾

Blaufusa laikā, tūlit ar 1731. g., sākas Ērgemes baznīcas grāmatās kārtīgi saraksti par „katēchumeniem jeb jauniem ļaudīm, kas pirmo reizi gājuši pie dievgalda, un cik tālu bijis iespējams dabūt tos uz priekšu mācībās“, kas liecina, ka draudzē ieviesta iesvētīšanas mācība. Blaufuss sprediķo ari katru trešo svētdienu Kārķu muižā lielā istabā (rijā).⁴⁰⁾ Blaufuss, laikam, ari devis ierosinājumu nodibināt Kārķos muižas skolu, ko Delabarras kundze uztur ar saviem līdzekļiem Kārķu un Turnavas novada bērniem. Skola iekārtota muižas īpašnieces dzīvoklī, skolas uzturētāja apgādā bērnus ar grāmatām (Jaunām Derībām un ābecēm) un citiem mācības piederumiem. Katram dotas ari 6 mārčiņas maizes nedēļā un divreiz nedēļā silts ēdiens. 1736. g. vizitācijas dienā skolā bijuši sanākuši 101 bērns, 77 kārtējie skolnieki, 24 māj mācībnieki. 60 no tiem lasījuši Jaunā Derībā, 12 mazā katķismā un 29 burtojuši ābecē.

Skolā strādā divi latviešu zemnieki — Kārķu muižas dzimtcilveks Toms un Turnavas Pēteris, kas saņem algu no Delabarras kundzes. Mācības uzraudzījis mācītājs, kas pats savā muižā arī turējis skolu ar 10 bērniem, pats pasniegdams mācības.⁴¹⁾ — 1739. g. pēc Blaufusa aiziešanas uz Rīgu, skolēnu skaits nokritis uz 25 bērniem; bet ģenerālvizitācijas protokolā, no kurienes ņemtas šīs ziņas, vēl atzīmēts, ka zemnieku mājās arī šur un tur (hin und wieder) noturot skolu, īpaši Ērgēmē. Tas bez šaubām arī Blaufusa nopelns. — 1738. g. pulkveža kundze viena pati saviem līdzekļiem uzcēlusi jaunu mācītājmuižu. Viņa izdalījusi arī ļaudīm bībeles un citas garīgas grāmatas.⁴²⁾ Par to, kādā veidā viņa turpinājusi savu darbību arī pēc 1739. g., nekādi dati nav uzglabājušies. Kā muižas īpašnieci viņu vēl min kādi muižas dokumenti 1746. un 1750. g., bet viņa, kas bij kārtīga gājēja pie dievgalda Blaufusa laikā, pēc 1738. g. vairs nav sastopama dievgaldnieku sarakstos. Ja viņa visu laiku pastāvīgi dzīvojusi savā muižā, tad atliek slēdziens, ka ar jauno mācītāju J. Fr. Šāvenu (Schawen) viņai nav labas personīgas attiecības; tas bij arī cita gara cilvēks. Blaufuss turpretim bij tā saistījis pie sevis kādu no savas agrākās Palsmanes-Aumeisteres draudzes locekļiem vācu muižniekiem, ka tas brauc pie dievgalda pie viņa uz Ērgemi.

Kad apprecējušās meitas atņēma prāvā mātei Kārķus un Turnavu un izdalīja tās savā starpā, Delabarras kundze nopirka sev Eijeferas muižu Jervā (Igaunijā) un mirusi tur pēc ilgās slimības ap 1775. g.

Blaufuss vispār ir ļoti redzams darbinieks tā laika mācītāju vidū. Viņu iecel par virskonsistorijas asesoru (lai kam 1736. g.) un aicina par Rīgas Jēkaba baznīcas mācītāju (1739—1749). Viņš darbojas līdzī otru latviešu bībeles izdevuma (1739. g.) sagatavošanā un saraksta anonīmo priekšvārdu latviešu valodā ar virsrakstu: „Viena pamācīšana, kādā vīzē tie svēti Dieva raksti jālasa, ka tas var cilvēkam izdoties uz savu dvēseles labumu un mūžīgu dzīvošanu.“ Ari citi literāriski ražojumi nākuši no viņa spalvas. Kopš 1747. g. viņš slimoja un mira 1756. g.⁴³⁾

Hallartes un Delabarras kundzes, kā arī Neuhausena un Blaufusa nopelni dabū īsto nozīmi, ja tiem blakus noliek datus par skolu lietām citās draudzēs.

Pirmais latviešu skolu vēsturnieks ģenerālsuperintendents K. G. Zontags sniedz šādu kopsavilkumu no 1736. g. vispārējās skolu vizitācijas. Latviešu apdzīvotos apvidos bijušas pavisam 77 draudzes (ieskaitot kā atsevišķas vienības arī filiāldraudzes), no tām 26 bijušas bez skolēniem (pa daļai arī bez skolām), 5 ar skolēniem pāri par 20, pārējās tik ar 15—10, bet pa lielākai daļai — ar 4, 3, 2 skolēniem.⁴⁴) A. Viča pārskats par šo vizitāciju atklāj konkrētākus datus, — gan ne no visām draudzēm. Neviena latviešu skolēna noteikti nav 24 draudzēs: Alūksnē, Ādažos, Bērzaunā, Carnikavā, Dolē, Dikļos, Ērgļos, Ilkenē, Lēdurgā, Limbažos, Lizumā, Liepkalnā, Liepupē, Matišos, Mālpilī, Palsmanē, Pēterupē, Ropažos, Rubenē, Siguldā, Turaidā, Valkā, Vestienā, Zeltiņos un, liekas, Dzērbenē un Raunā, par kuŗām tiešas ziņas trūkst. Četrās no šīm draudzēm nav arī nemaz ne skolas, ne skolotāja: Dikļos, Ērgļos, Lizumā, Zeltiņos. Āraišos nav kārtīgas skolas. Pāri par 20 skolēnu ir: Cescvainē — 27, Lielvārdē — 40, Ikšķilē — 23, Mazsalacā — 28, Rūjienā — 27. Ne mazāk par 10 skolēniem ir vēl: Apukalnā — 20, Liezerē — 12, Laudonā — 17, Vietalvā — 18, Burtņiekos — 15, Daugagrīvā — 20, Ēvelē — 12 un Trikātā — 10. Skolēnu skaits diezgan svārstīgs: 1739. g. nebij skolēnu Matišos, Burtņiekos, Ēvelē, Ropažos, Mālpilī, Allažos, Pēterupē, Limbažos un Katrīnā.

Ziņojums, ko jaunais ģenerālsuperintendents Jakobs Benjamiņš Fišers (1736—1744) sastādīja par skolu stāvokli 1736. g., rāda ļoti bēdīgu ainu, kā attiecoties uz skolu ārējo iekārtu, tā arī iekšējo stāvokli. Vainu viņš meklē galvenā kārtā pie muižniekiem, nosodīdams viņu nevērību un negādību, un pie skolotājiem — viņu nelietīgā dzīvē, zināšanu trūkumā un sliktās metodēs. Par mācītājiem viņš spriež, ka tie savu pienākumu izpildījuši. Bet pazīstamais Kampenhauzena ziņojums par 1739. g. ģenerālvizitācijas rezultātiem liecina, ka Fišera pārskats šinī ziņā partejisks. Fišers, gatavodams to landtagam, atrada par labāku noklusēt trūkumus mācītāju pusē, jo muižnieki tik un tā pārmeta viņiem remdenību skolu lietās, bet toties viņš jo dedzīgi apelēja pie muižnieku sirdsapziņas.⁴⁵) Un ka te bij galvenais, parastiem līdzekļiem neuzvaramais cietoksnis, par to liecināja Ērgemes pasākumu liktenis, kad De-

labarras kundzes vietā muižās sāka rīkoties viņas meitas un znoti: tad izbeidzās ir muižas skola, ir gādība. Zīmīgi, ka arī tiklab Valmieras, kā Ērgemes draudzes skolās, kur rīkojās kopā ar mums pazīstamām dāmām arī citi draudzes muižnieki patroni, apstākļi nav nemaz labāki kā citur. 1736. g. Valmieras draudzes skolā mācās 5 skolēni un Ērgemes draudzes skolā 2, 1739. g. — Valmierā 18 un Ērgemē — 7.

Vēl vienā vienīgā vietā Vidzemes latviešu daļā ārpus Valmieras un Ērgemes draudzes atrodama 1736. g. muižas skola, proti: Ungurmuižā, kur mācās 12 Kūduma novada bērni. Šīs muižas īpašnieks arī pieder Vidzemes pietistisko muižnieku aprindām, tas ir jau vairākkārt minētais Baltazars fon Kampenhauzens (1689—1758), arī viens no cēlākiem un humānākiem sava laika Baltijas muižniekiem. Viņš bij dzimis Stokholmā un, uzkalpojis zviedru armijā līdz majoram, piedalījās Ļesnas kaujā 1708. g. un kā obervachtmeistars Kārļa XII. trabantu pulkā Poltavas kaujā 1709 ; vairāk reizes ievainots. Vezdams no Benderiem vēstules uz Zviedriju, viņš krita sakšu gūstā un nokalpoja kādu pusgadu kā pulkvedis leitnants poļu armijā, bet 1711. g. krievu ķeizars Pēteris Lielais spieda viņu kā Baltijas muižnieku iestāties krievu armijā. Tanī pašā gadā viņš arī apprecējās ģenerālsuperintendenta Brūninka sievas māsū — Margaretu fon Liliengrēnu. 1712. g. viņu iecel par grenadieru pulkvedi un par saviem nopelniem viņš ap 1715. g. dabū dāvātas arendas tiesības uz Randenes pils novadu līdz ar Valgutas muižu. Bieži viņam nākas pavadīt ķeizaru Pēteri I. ceļojumos. 1721. g. viņu izvēlē, pašam klāt neesot, par Vidzemes landrātu, bet tā kā viņš atrodas aktīvā karadienestā, tad viņš nevar izpildīt savus pienākumus. Ari viņa apstiprināšana novilcinās. Pēc Ništates miera līguma viņš izpilda īpašus krievu valdības uzdevumus pie Berlīnes un Drezdenes galmiem. Te viņš, laikam, iepazinās ar pietismu un 1723. gadā pieņēma un lika Berlīnē ordinēt par savu mājas mācītāju Johannu Loderu, kas Jenā un Hallē studēdams, bij pats izglītojies pietisma garā un tagad dēstīja to Kampenhauzena ģimenē līdz pat 1728. g., kad tapa par kandidātu uz Rīgas liceja (ko atjaunoja ar Kampenhauzena gādību) rektora amatu un par palīgmācītāju Rīgas Jēkaba baznīcā.

Par Kampenhauzena nopietno, reliģiozo raksturu liecina jau kāds 8 rindu dzejolis, ko viņš 1721. g. jaungadā ierakstījis savai dzīves biedrei dāvātā bībelē. Latviešu tulkojumā tas skan: „Kad patiesi mīl savu draugu, tad novēl viņam allaž vislabāko. Bet novēlējums nepietiek, devums nostiprina vēlējumu; jo vēlējums bez darba, ir tīrums bez sēklas. Lai mans vēlējums līdzinātos devumam, tad es dodu tev, Grietiņ, šo grāmatu, kur iekšā patiesība, ceļš un dzīvība. Lai Dievs palīdz tev uz to un būtu tev par dvēseles mieru.“ Tad seko vēl Dieva zēlastības un bagātas garīgas svētības novēlējums.

Dziļākas personīgas dievbijības apdvests otrs sešrindu dzejolis, ierakstīts tanī pat bībelē, kad to pēc mātes nāves dabūja dāvātu vecākā meita (1734. g.):

„Nem šo grāmatu no manis, kā patiesu dvēseles dārgumu, pavairo to, cik labi spēdama un dod tam vietu savā sirdī. Ievēro, mīlais bērns, čakli Kristus vārdus un gribu, lūdz viņu gauži, lai viņš to izpildītu. Seko mātes pēdām dzīvē un nāvē, viņa lietojusi šo grāmatu līdz pat nāves bēdām (bis in ihr sterbens noth).“

1724. g. ar īpašu ķeizara ukazu tika atļauts arī aktīvā dienestā esošām personām ieņemt landrāta vietu, un tā arī Kampenhauzens tiek apstiprināts landrāta amatā, bet kalpot Baltijas muižniecībai viņam sākumā nākas tikai pie galma. Pēc Pēterā I. nāves, viņam kopā ar 2 citiem deputātiem uzdod izteikt ķeizarienei Katrīnai I. līdzjūtību un apsveikumu. Bet viņa galvenais uzdevums ir izgādāt muižnieku privilēģiju apstiprinājumu, kas beidzot arī tiek veikts 1727. g. Pa tam Kampenhauzens iecelts par ģenerālmajoru un uz 1727. g. landtagu (septembrī) pārved zemes privilēģiju apstiprinājumu oriģinālus. Deputāta pienākumi, kas bij saistīti ar dažādiem likiem ceļiem, Kampenhauzenam bij jau agrāk apriēbušies (ar lielām pūlēm bij 1726. g. vasarā viņu pierunājuši turpināt deputāta uzdevumu), tagad viņš ļoti noteikti atsakās no landrāta amata un visiem citiem uzdevumiem zemes administrācijā. Ķeizara dienestā būdams, nevarot rezidēt („die Residirung abwarten“), dažus iemeslus viņš negribētu nemaz minēt. Bet muižnieki ļoti prot cienīt viņa nopelnus, kas zemei izdarījuši tik ievērojamus pakalpojumus, un netik vien sūta pie viņa starpiniekus, bet nolemj arī dot viņam balvu

(„discretion“) 1000 dālderu „par pūlēm deputācijā“. Tad beidzot Kampenhauzens arī piekāpjas un solās palikt par landrātu līdz nākošam landtagam. Iznāca nu gan labu tiesu ilgāk.

1728. g. viņš nopirka no ģenerālienes Hallartes viņas pirmā vīra bijušo īpašumu — Ungurmuižu ar Kūdumu. 1729. g. viņš pieņem savai Randenes draudzei krietnu mācītāju pietisma garā — Johannu Kasparu Mēderu un, atstājis 1730. g. ziemā kara dienestu, sāka nopietni saimniekot savās muižās, kā par dzimtu pirkās, tā nomātās, gādājot par zemnieku laicīgu un garīgu labklājību. Randenes muižā viņš bij atvēris skolu jau ap 1720. g., tagad nāca klāt skola arī Ungurmuižā. Viņu ievēl arī arvien vairāk zemes amatos: viņš ir Rīgas apriņķa baznīcas virspriekšnieks, viņu izvēlē arī par pilstiesas locekli 1737. g. un kā atzinību par nopelniem atdod viņam arendā Trikātas muižu, ko ķeizariskā valdība bij dāvājusi Vidzemes muižniecībai. Viņa redzamākais darbs vispārības labā ir tomēr 1739. g. ģenerālvizitācija.⁴⁶⁾

Trīs mēnešus, no 10. janvāra līdz 23. martam, viņš pavada braucienos, lai sagādātu pārskatu par patieso baznīcas un skolas stāvokli, no kura atkarājas „nabaga zemes ļaužu nemirstīgo dvēseļu labums un pestīšana“ (zum Nutzen und Heil der unsterblichen Seelen des armen Landvolks gereicht). Pa vizitācijas laiku viņš nav īsti vesels. Te iāuzturas aukstās baznīcās, te siltās dzīvojamās telpās, un šī maiņa vēl pasliktinājusi viņa stāvokli, tā ka beidzot nešus viņu cēlušī gultā iekšā un no gultas ārā. Mēnešiem vēl ilgusi ārstēšanās, slinība sagājusi ķermeņa augšdaļā, un viņš bieži jūtis lielas sāpes, sevišķi labā rokā, tā ka nevarējis pats ne apģērbties, ne arī roku lāgā lietot. Vēl jūnijā viņš raksta, ka jūtot spēku mazināšanos un vājības pieaugumu, un tikai augustā viņš var atkal ierasties Rīgā izpildīt rezidējošā landrāta pienākumus.⁴⁷⁾

Kampenhauzena mērķi un nolūkus pauž sevišķi viņa rūpīgais vizitācijas materiālu sakārtojums un apstrādājums, kas līdz ar īpašu „īsu izvilcumu un gala vārdu“ iesniegts 18. jūlijā 1744. g. „kollēgām un brāļiem“, t. i. landrātiem un muižniecībai un glabājas vēl tagad Vidzemes bruņniecības archīvā.⁴⁸⁾ Beigu daļā lasām te starp citu, ka tik vien izdodot noteikumus, nevar izskaust iesakņo-

jušās nevēlamās parādības. „Paasināti disciplinārlīdzekļi arī nedod lietai nekādu pārmaiņu, pātagas, rikstes un cietauma sods neizdeldē pagānismu, iesakņojušos aizspriedumus un tradicionālās parašas un netaisa nekādus īsti ticīgus un īsti dzīvojošus kristiešus...“ Beigās viņš izteic vēlēšanos, lai zemes labklājība pieaugtu arī baznīcas un skolas lietās, un tādā kārtā „mūsu zemniekiem, kas dzīvē ir mūsu dzimtļaudis, notiktu īpatīga žēlastību, ka viņi pēc nāves varētu kā atbrīvoti rādīties Dieva priekšā, un viņiem nevajadzētu īpatīgās vainas dēļ, pēc tam, kad viņi būs nolikuši verdzību šīni pasaulē, būt par velna mūžīgiem vergiem.“ (1708. lp.).

Visā pārskatā muižniekiem bij jāizlasa neatlaidīgs skubinājums darīt visu, kas viņu spēkā stāv, lai patiesi nodibinātos zemē ziedoša labklājība ticības lietās, par kādu līdz šim gan daudz runāts un arī lemts, bet kam īstenība vēl stāv ļoti tālu, jo „no tā, kam vajadzētu būt un kas varētu būt, nevar secināt, kā tas īstenībā ir“ (1690. lp.). Vairāk reizes viņš arī norāda uz vietu, kur stāvoklis citāds, nekā vispār, — tā ir Valmiera. Tur mācītājs notur rūpīgu brūtes mācību, tur notiek dievgaldnieku iepriekšēja sagatavošana (1697. lp.), tur notur kārtīgu iesvētīšanas mācību. Un kas pašķirsta Kampenhauzena izgatavoto vizitācijas protokolu sakopojumu, tas redz pirmā vietā nostādītu Valmieras draudzi, kur katechisma un katechizācijas eksāmenā „visa komisija jutusies ļoti patīkami un priecājusies par to.“

1742. g. Kampenhauzenu atkal aicināja atpakaļ aktīvā dienestā. Viņu iecēla par ģenerālleitenantu un Somijas ģenerālgubernātoru (landhövding). Par nopelniem šīnī amatā viņam atdāvināja Randeni, Valgutū un Jauntenasilmu par dzimtīpašumu, 1744. g. nāca tādā pat ceļā vēl klāt Lenču muiža. Tanī pašā gadā zviedru ķēniņš iecēla viņu brivkungu kārtā. No landrāta pienākumiem viņš gribēja tikt brīvs jau 1742. g., bet varēja iesniegt landtagam formālu atlūgumos tikai 1744. g. Somijā noslēgtais miers atnesa viņam atvaļinājumu uz ilgāku laiku ar pilnu algu, un viņš varēja atkal atgriezties Vidzemē. Atklātā dzīvē viņš, liekas, vairs nav piedalījies, sarūgtināts brāļu draudzes vajāšanas dēļ. Aizbraucis uz Pēterpili pēc galīga atvaļinājuma 1757. g., viņš tur saslima un mira 1758. g.

Kampenhauzena ziņojumā par 1739. g. ģenerālvizitāciju un sevišķi Valmieras protokolā (sk. 2. un 1676. lp.) izvirzīta redzamā vietā kāda jauna mācības iestāde Valmierā. Tās dibinātāja Hallartes kundze iesniegusi vizitācijas komisijai par to īpašu paskaidrojumu ar šādu saturu⁴⁹):

„Kad es kopš daudziem gadiem biju vērojusi ar apbēdinātu sirdi pa daļai pie Valmiermuižai padotiem (zemniekiem), pa daļai pie mūsu nabaga latviešu tautas vispār lielo un nožēlojamo (bejammernswürdige) nezināšanu nepieciešamā pestīšanas gaitas atziņā un dzīvas pieredzes trūkumu ceļos, kas ved uz taisnu dzīvi iekš Kristus Jēzus (in den Wegen des rechtschaffenen Wesens in Christo Jesu), un arī iepazinusies ar citu krietnu draugu un Dieva kalpu pia desideria⁵⁰) (dievbijīgām vēlēšanām) šīnī ziņā un katrā laikā ar patiku labprāt (gern und willig) sniegusi pēc manas niecīgas spējas palīdzīgu roku viņu labiem nolūkiem; bet es tomēr allaž esmu bijusi tanīs domās, ka skolu un krietnu skolotāju trūkums mūsu zemē ir viens galvenais šķērslis vajadzīgās pestīšanas atziņas pareizai nostādīšanai (aufzurichten) latviešu vidū, — tad es, kā šo zemju iedzimts loceklis, saskaņā ar savu pienākumu un ieskatu netik vien pati priekš ilgiem gadiem un, cik labi vien iespējams, gādāju, ka tiktu iekārtota tamlīdzīga muižas skola šejienes zemnieku vidū un viņu bērni un saime dabūtu mācību (Information), bet arī, lai apmierinātu viena otra laba drauga un kaimiņa prasību un skubinājumus, gribēju izdarīt mēģinājumu ar tādu privātu iestādi, kur zemes labā sagatavotu krietnas personas (tüchtige subjecta) par nākošiem skolotājiem, un ar to palīdzētu izskaust jaunatnes nezināšanu. Šādam mērķim ir netik vien ar maniem līdzekļiem nopirkts kāds zemes gabals Valmieras tiesā (auf Wolmarischen Grund und Boden) un norakstīts turienes baznīcai, bet arī palīgmācītāja (diakona) dzīvoklis, kas no jauna uzcelts uz šīs zemes, ir šim nolūkam celts lielāks, nekā tas citādi būtu bijis vajadzīgs, ar pašas maksu, kā tas redzams no pieliktās lēses, lai varētu izdarīt mēģinājumu ar tamlīdzīgiem prēparandiem (sagatavojamiem skolēniem). Ar Dieva svētību un palīdzību tas arī jau tādā virzienā izdevies, ka bijis iespējams atbalstīt dažu manu kaimiņu teicamo dedzību, veicināt labu

lietu — apgādāt viņus ar tamlīdzīgiem darbiniekiem („subjectis“) skolas turēšanai un lieti derēt līdzšinējā trūkumā. Vai visžēlīgais Dievs gribēs joprojām svētīt un izplatīt labo nolūku pie šīs iestādes sev par godu un tuvākiem par labu, un cik tāl viņš to darīs, to nākas novēlēt viņa gudrai un tēvišķai gādībai. Sekojot viņa pēdām un vērojot vairākas tamlīdzīgas labprātīgas un pestīšanas kāras dvēseles, negribas arī saistīties tikai vienīgi ar šo māju, bet arī paturēt prātā tālākus līdzekļus un izdevības rādīt Dievam un tēvzemei pēc iespējas savu kalpošanas kāri. Un cer bez šaubām dabūt šim derīgam nolūkam netik vien visu godīgu patriotu aprobāciju (atzinību), bet arī, ja rastos kavēkli, šīs zemes tēvu spēcīgu atbalstu, vispār — nesaistītas rokas un brīvu dispozīciju (rīcību) tiklab par diakonāta mājas pusi, kas celta šai pīrvātai iestādei, kā arī par visiem šīniecīgā institūta iekārtojumiem, un viņa vadību.“

Raksts rakstīts ar citu roku, bet parakstīts pašrocīgi: „Magdalena Elizabete Bülov, atraitne fon Hallart“ un datēts 12. janvārī 1739, tā tad rakstīts pa vizitācijas laiku. Varētu būt, ka to sastādījis kāds cits ģenerālienes uzdevumā, bet katrā ziņā tas ir gaiša liecība centieniem, kas kopš ilgāka laika jau valdīja Valmiermuižā. Te mēs atrodam reālizētu privāti Brūninka oficiālo plānu par latviešu skolotāju sagatavošanu, ko 1727. g. lāndtāgs neatrada par vajadzīgu skatīt cauri. To realizējot, ģenerālieni atbalsta jau brāļu draudzes darbinieki, un Hernhutes brāļu draudzei pieder nopelns, ka tā pārvērtusi par īstenību nodomus, ko pietisma apgarotā ortodoksija gan cilāja, bet nedabūja pāri par kancelejas sliegsni.

Jāaizrāda, ka latviešu un igauņu skolotāju sagatavošana īpašās skolās bij jau reiz ar labiem panākumiem izmēģināta zviedru laikos. Latviešu bībeles tulkotājs Ernsts Glūks ir bijis arī latviešu skolotāju tēvs. 1683. g. viņš dibināja Alūksnē 3 latviešu skolotāju skolas ar divu gadu kursu, un no tām bij iznācis labs skaits izmācītu puīšu (ausgelernte Jungens), kam varēja uzlikt skolotāja pienākumus Kokneses prāvesta iecirkņā draudzēs. Gan skolas bij radušās ar raizēm un īģumu („wiewohl mit kummerlichen Verdriesslichkeiten“) un bij izbeigušas savu darbību kara, nemiera un posta laikā, bet viņu audzēkņi vēl Zie-

melkara laikā dažā labā vietā garīgi apkopa savus tautas brāļus, izpildīdami mācītāja pienākumus vakantās draudzēs. 1684. g., toreizējam ģenerālsuperintendentam Johannam Fišeram ierosinot, ar zviedru ķēniņa Karļa XI rīkojumu bij atvērta arī publiska nevācu skola ķesteru un skolotāju sagatavošanai, sākumā Biskapmuižā pie Tērbatas, vēlāk Tērbatas priekšpilsētā. Te kandidāts Forselius strādāja ar 160 bērniem, kas uzturu saņēma no kroņa magazīnes. Mazāk spējīgos sūtīja atpakaļ uz viņu dzimtvietām, krietnos laida skolas darbā. Tā kā viens no šiem kalpojis kā skolotājs vēl 1734. g., tad tamlīdzīgs gadījums trīsdesmitos gados nebūs neiespējams arī ar kādu no Glūka audzēkņiem⁵¹).

Privāta skolotāju sagatavošanas iestāde 18. g. s. trīsdesmitos gados, liekas, pastāvējusi jau igauņos pie prāvesta Gutslefa Goldenbekā.⁵²)

Tā tad var teikt, ka ar vispārīgiem centieniem veicināt ļaužu izglītību, gribot negribot, pacēlās nevācu skolotāju jautājums.

Vispār 18. g. s. 20-tos un 30-tos gados pietisms liekas jau ieguvis stipras pozīcijas Vidzemes mācītāju aprindās. Sarodas vesela rinda noteiktu pietistisku mācītāju: Neuhauzens, Blaufuss, Sprekelsens, Loders, Majs, Grūners (Krimuldā kopš 1729.), F. J. Brūninks, agrākā ģenerālsuperintendenta dēls (Valmierā kopš 1735.), Gotšeds (Matīšos adj. kopš 1735.), K. G. Brauns (Rubenē kopš 1739), Chr. D. Lencs (Vidzemē kopš 1740.) un vairāki mācītāji igauņu daļā (Zūtors, Mēders, Kvants u. c.). Viņi, kopā ar atsevišķiem agrākās mācītāju paaudzes pārstāvjiem, kas kara postā un īpaši krievu gūstā bij nobrieduši personīgā dievbijībā un sagatavoti uz līdzjūtību vergu tautas tumsībai un garīgam postam — piem.: J. K. Tempelmans (1666.—1735.) Umurgā, M. Klembkens (1657.—1741.) Ēvelē, N. Vurms (1676.—1747.) Cesvainē un vēlāk viņa dēls J. G. Vurms (1705.—1780.) Apukalnā — sastāda Vidzemes mācītāju ziedu, un no viņu vidus tiek arī izvirzītas agrāk vai vēlāk amatpersonas baznīcas administrācijā, proti: Neuhauzens, Klembkens (Rīgas apr. otrā iecirkņa prāvests 1722.—1740.). Blaufuss, abi Vurmi, Brūninks (Rīgas pirmā iecirkņa prāvests 1736. g.), Sprekelsens (Rīgas apr. otrā iecirkņa prāvests 1741.). Šiem darbiniekiem pieskaitāms

ari Jakobs Benjamiņš Fišers (1684.—1744.), pazīstamā zviedru laikmeta ģenerālsuperintendententa Johanna Fišera dēls, kas savā Burtnieku draudzē (1711.—1736.) arī bij attīstījis lielu rosību un izpildījis kādu laiku Rīgas apriņķa otrā iecirkņa prāvesta vietu, tad 1734. g. tika iecelts par pirmā iecirkņa prāvestu un konsistorijas asesoru, bet 1736. g. par Vidzemes ģenerālsuperintendentu. Tā kā viņam kā garīgie asesori stāvēja blakus Blaufuss un F. J. Brūninks, tad ar šo gadu sākot, jāatzīst pietisma nostiprināšanās Vidzemes augstākā baznīcas pārvaldē. Taču latviešu skolotāju sēmināram pietisms tikai stāvēja kūmās, to radīja brāļu draudzes enerģija, mīlestības kalpība un demokrātiskais gars.

3. Pirmais brāļu draudzes sūtnis ieradās Valmiermuižā 1729. g. beigās, vai 1730. g. pirmās dienās. Tas bija Christjāns Dāvids (1690.—1751.), namdaris pēc amata. Viņš bij dzimis Moravijā katoļu ticībā, bet tad pārgājis luterānos un tapis par katoļu apspiesto un vajāto evaņģelisko moraviešu pulciņu organizētāju un stiprinātāju, kas līdz ar citiem bēdu brāļiem bij beidzot spiests meklēt patvērumu ārpus dzimtenes un bij to atradis grāfa Cincendorfa muižā Bertelsdorfā, Saksijā. Te viņi 1722. g. bij likuši pamatus Hernhūtes kolonijai. Moraviešu bēgļi bij atnesuši līdz dažādas īpatnējas moraviešu brāļu parašas, bet Cincendorfs centās ierobežot tās un izkopt savā brāļu draudzē vispārīgu Jēzus mīlestības reliģiju, kas stāvētu pāri visām atsevišķām ticības šķirām. Sirsnība, vienkāršība un liela pašaieliedzība bij brāļu draudzes dievbijības galvenās īpatnības. Stingra disciplina un negarīdznieku (laju) līdzdarbība draudzes dzīves izkopšanā bij viņas raksturīgās pazīmes. Pats Cincendorfs bij ordinēts luterāņu mācītājs, bet arī ievēlēts par moraviešu brāļu draudzes bīskapu.

Hernhūtes sūtni izgāja drīz vien pasaulē ar uzdevumu pulcināt ticīgos īpašos pulciņos. Uz Vidzemi viņus aicinājis Johans Justs Grūners, kas bij studējis Hallē un jau Vācijā personīgi iepazinies ar Christjānu Dāvidu un 1728. g. apmeklējis Hernhūti un saticies tur arī ar grafu Cincendorfu; bet jau 1729. g. bij dabūjis mācītāja vietu Krimuldā. Bēdīgais stāvoklis, kādā viņš atrada savu jauno draudzi un mācītājmuižu, pamudināja viņu meklēt pa-

līgus Hernhūtē, un tā bij Christjāns Dāvids ar 2 audējiem — Johannu Grasmani un Timoteu Fidleri — ieradušies 1729. g. novembrī Rīgā. Rīgā viņi griežas pie Lodera un apprasās pēc dievbijīgiem laudīm. Jau šē darba lauks viņiem izlikās tik auglīgs, ka viņi nemaz nesteidzās tālāk, bet sāka meklēt sakarus, noturēt sapulces pa mājām, izplatīt savus rakstus u. t. t., tā ka pat grieza uz sevi ģenerālsuperintendenta Brūninka un valdības uzmanību. Pilsētas fogts ap Ziemassvētkiem nopratina tos, bet liekas, neliek tiem nekādus šķēršļus ceļā. Loders viņiem bij minējis Hallartes kundzes vārdu, un kaut kādā kārtā bij arī nodibināti ar Valmiermuižu tieši sakari. Ģenerāliene atstāja tiem pakaļ savu pārvaldnieku (Hofmeister). Pāpriekš Christjāns Dāvids un vēlāk arī abi viņa biedri ierodas Valmiermuižā, pakavējušies pa ceļam isāku laiku Krimuldā pie Grünera.⁵³⁾

Hallarte, iepazinusies no Christjāna Dāvida stāstiem ar brāļu draudzes iekārtu un dzīvi, saaicināja Valmiermuižā vairākus pietistiski noskaņotus mācītājus, kas tad atzinuši brāļu draudzes īpatnējās iekārtas lietderību Vidzemes draudžu dzīves pacelšanā.⁵⁴⁾ No šā laika, liekas, arī sākās Hallartes tuvošanās brāļu draudzei. Kamēr nav izmantoti dokumenti un ziņas, kas glabājas brāļu draudzes ūnitātes archivā, nav iespējams vēl tuvāki atēlot sekojošo gadu notikumus 1730.—1736. Liekas, ka šīnīs gados noticis arī kāds Hallartes apciemojums Hernhūtē, jo brāļu draudzes ziņas daudzina, ka viņa bijusi personīgi pazīstama ar grafu Cincendorfu un viņa dzīves biedri.

Pie malas lai paliek arī jautājums, cik tāt brāļu draudzes sūtņi, kas šīnīs gados ieradušies Vidzemē, ieguvuši sev draugus un labvēļus citās vietās un kādus tad īsti. Viens galvenais jautājums lai izvirzās tālāko lapas pušu attēlojumā: Kādā kārtā Valmiera ar savu pietisma garā iesākto darbību tapa par brāļu draudzes centru Latvijā?

Christjāns Dāvids palicis Valmiermuižā kādu pusgadu, nodarbodamies savā namdara amatā un noturēdams arī uz ģenerālienes pieprasījumu lūgšanas sapulces.⁵⁵⁾ Tanī pašā 1730. g. un tāpat atkal 1731. un 1735. g. vēl daži Hernhūtes brāļi apmeklēja Vidzemi un droši vien arī Valmiermuižu. Viņu starpā īpaši minams vēl kāds redzams

brāļu draudzes darbinieks, Dāvids Ničmans (Nitschmann), kas caur Vidzemi ceļoja uz Pēterpili un atpakaļ un 1735. g. tika iesvētīts par morāviešu brāļu draudzes bīskapu.⁵⁶⁾

Tā Hernhūtes draudzes vadība saņēma diezgan drošas ziņas par plašo darba lauku Vidzemē, un tās jauniegūtie draugi Vidzemes muižnieku un mācītāju vidū, īpaši Hallartes kundze, atkal nerima aicināt šurp jaunus darbiniekus, lai tie darbotos latviešu vidū un palīdzētu mācītājiem viņu darbā (dem Lehramt behilfflich seyn sollen.⁵⁷⁾

Jo neatlaidīgi sauca šurp arī pašu grafu Cincendorfu, jo no viņa organizatora spējām un tālredzīgā skata cerēja lielas lietas. Bet tikai 1736. g. šis stipri nodarbinātais vīrs atrada iespēju personīgi apmeklēt Vidzemi. 8. septembrī viņš ieradās Rīgā, no šejienes caur Straupi, kur iegriezās uz pāris stundām Sprekelsena mācītājmuižā, un caur Ungurmuižu, kur B. fon Kampenhauzens laipni uzņēma viņu, viņš dodas uz Valmiermuižu. Te viņš iepazīstas ar pulciņu pietistiski noskaņotu mācītāju un muižnieku⁵⁸⁾ un sprediķo Valmieras baznīcā. Pēc sava Rēveles brauciena grāfs Cincendorfs vēl otrreiz apmeklē Valmiermuižu un Ungurmuižu. Rīgā viņš iepazīnās ar ģenerālsuperintendentu Fišeru, kas nupat kā bij stājies savā jaunajā amatā un uz viņa uzaicinājumu sprediķoja trīs reizes: 30. sept., 4. okt. un 7. okt. Jēkaba baznīcā. Apmeties viņš bij pie rektora J. Lodera, kas tad viņu arī ievadīja Rīgas sabiedrībā.

Cincendorfs, apvienodams savā personā apustuļa sajūsmu un dedzību ar aristokrata diplomātisku veiklību, ieguva daudz labvēļu un draugu muižnieku un kā zemes, tā arī baznīcas administrācijas aprindās.

Viņa dedzīgās runas gājušas viņa klausītājiem visur pie sirds. Valmiermuižas sapulcē viņš radijis lielu sajūsmu par brāļu lietu. Neuhausenam vairs nebij lemts piedzīvot šos brīžus; viņa pēcnācējs F. J. f. Brūninks, kas 1736. g. vēl personīgi turējās atstatu no brāļu draudzes, liecina par iepazīšanos ar Cincendorfu savās piezīmēs: „Es dzirdēju viņa liecību Valmieras baznīcā un Valmiermuižā; viņa persona bij man ievērības cienīga (betrachtbar) un viņa mācība modināja manu uzmanību.”⁵⁹⁾ No pārējiem sapulces dalībniekiem vēl zināmi Sprekelsens, kas, liekas, vēlāk pat pavadījis grāfu uz Rīgu⁶⁰⁾ un Johannis

Kaspars Barlach no Saksijas, kas 14. V. 1735. g. bij ordi-
nēts Rīgā par Hallartes mājas mācītāju. Piedalījušies, lai-
kam, no mācītājiem vēl Blaufuss un Grüners, varbūt arī
Majs un Gotšeds. No muižniekiem droši var lēzēt Kam-
penhauzena piedalīšanos. Citādi Cincendorfs nācis vēl tu-
vākos sakaros ar landmaršalu Patkulu, bet nav zināms,
vai tas noticis Valmiermuižā.

Cincendorfs izrādījis arī interesi par otru latviešu bī-
beles izdevumu 1739. g.⁶¹) un igauņu Rēveles izloknes bī-
beles pirmizdevumu tanī pat gadā.

Loders zin stāstīt, ka kāds kungs, Cincendorfa iejū-
smināts, gribējis pat nodibināt Vidzemē ar valdības at-
ļauju jaunu brāļu draudzes koloniju, atdodot tai pavisam
par brīvu kādu gabalu no savas zemes uz 10 vai vairāk
gadiem, lai „labie ļaudis“ varētu tur celt ciemu un dzīvot
kopā. Bet mācītājs B. teicis, ka tas būtu pret plānu. Šī
plāna pamatā bij Cincendorfa dotie padomi un aizrādījumi.

Brāļu draudzes vēsturnieks D. Krancs runā tikai vis-
pār par izdevību, kāda Cincendorfam bijusi — dot Vidze-
mes redzamākiem darbiniekiem („den ansehnlichsten Leh-
rern in Liefland“) labu padomu svētītam darbam latviešos
un igauņos („zur gesegneten Arbeit an der Lettischen und
Estnischen Nation“).⁶²) Tas noticis no vienas puses Val-
miermuižā jau minētās apspriedēs, no otras puses, cik vē-
rojams, sarunās ar ģenerālsuperintendentu J. B. Fišeru un
citām vadošām personām Rīgā (un Rēvelē).

Dažādu priekšlikumu starpā te noteikti izvirzījies jau-
tājums par latviešu skolotāju sagatavošanu. Cincendorfs,
interesēdamies par šejienes reliģisko dzīvi, vēroja tūlīt, ka
trūkst ļaužu, kas latviešiem sludinātu Jēzu ar siltu sirdi,
un vai nu pats, vai arī citu ierosināts, piegriezās tūlīt do-
mām, ka būtu jādibina iestāde, kas „apmācītu tādas perso-
nas no latviešu tautas vidus, pie kurām parādās tik daudz
dāvanu un veiklības, ka var cerēt izaudzināt no tiem labus
skolotājus“.⁶³) Ļoti var būt, ka viņa dedzīgo iestāšanos
par šo projektu tieši ierosināja saruna ar kādu no latvie-
šiem, vēlāko brāļu draudzes darbinieku Krišu Pēteri, kas
toreiz jau 37 gadus vecs vīrs būdams, nācis tuvākā saka-
rā ar grāfu un stāstījis viņam par savas tautas likteni, —
kā to liecina viņa 1744. g. Cincendorfam rakstītās vēstules
izteicieni: „Man stāv vienādi dzīvā atmiņā tā diena, kad

tu gāji pa Valmiermuižas laukiem, spiedi man roku un smagi nopūties par Latviju („voll Seufzen über Lettland).⁶⁴⁾ Vācu grāfs un latviešu dzimtcilvēks, abi apm. vienos gados būdami, sastopas — nopūtās par Latviju, un divās sirdīs iedegas dzirkstele, kurai bij lemts uzliesmot par varenu ugunskuru. Tā nu esam mācījušies pazīt „draugus“, par kuŗu skubināšanu Hallartes kundze runā augšā citētā vēstulē.

Par to, ka Cincendorfs arī ar ģenerālsuperintendentu Fišeru būtu runājis par latviešu skolotāju sagatavošanu, trūkst tiešas ziņas. Bet Fišera augšā minētais projekts par skolu uzlabošanu ir sastādīts vēlākais 1736. g. novembra sākumā,⁶⁵⁾ tā tad nedaudz nedēļas pēc Cincendorfa aizbraukšanas no Vidzemes. Un skolotāju sagatavošanas jautājums te izvirzīts pirmā vietā. Fišeram pašam gan ir citi nolūki. Viņš grib sagatavot skolas darbam un arī citu skolotāju mācīšanai kroņa nabagu skolas audzēkņus, par kuŗiem maksā skolas naudu Jēkaba baznīca, vai atkal dabūt pāri teoloģijas studentu, kas ņemtu mācībā mazvāciešu amatnieku dēlus un tos „visilgākais trijos gados dabūtu tik tālu, ka tie varētu aizpildīt skolotāju vietas“. Bet viņš piemin arī plānu sagatavot latviešu skolotājus:

„Ja kāds gribētu izteikt domas, ka varētu ņemt skolotājus no zemniekiem, tad ar to būtu novērstas daudz grūtības (bet ne vislielākās); jo kaut gan viņi varētu vieglāki iztikt ar dzīves uzturu, tad taču jāpatur prātā: 1) vai kungi labis prātis gribēs zaudēt kādu dzimtzemnieku, un ja arī nedaudzi darītu to, lielākā daļa tomēr sagādātu likumīgas grūtības (billige Schwierigkeiten). 2) Ja arī visās draudzēs kungi būtu labvēlīgi, taču šie ļaudis nevarētu noderēt vācu jaunatnei draudzē, un kā gan tad būtu 3) ar dziedāšanu baznīcā, nerunājot par to, ka 4) katēchi-zācijai būtu tad jāpaliek atpakaļ. Ja gribētu tomēr teikt, ka varētu zemnieku skolotājus arī uz tādām lietām sagatavot, tad paliek taču atkal jautājums: kas lai viņus iedīdītu? Tā tad ir gan visvairāk ieteicams ielikt viscaur, kur iespējams, vācu skolotājus, kā par to nupat iepriekš izteiktas vēlēšanās.“

Redzams, ka Fišers tur latviešu zemniekus par diezgan ierobežotiem savās spējās, bet, ja viņš tomēr runā par tiem, tad tas izskaidrojams visticamāki tādā kārtā, ka

latviešu skolotāju sagatavošanas lieta bij kaut kā nākusi dienas kārtībā.

Šai lietai netrūka piekritēju arī augstākās baznīcas aprindās. No virskonsistorijas locekļu aprindām būs nākušas arī tās piezīmes pie Fišera projekta, kas līdz ar to glabājas uz atsevišķas loksnes virskonsistorijas archivā. Viņu virsraksts: „Annotationes bey dem Entwurf der Verbesserung der Schulen“, bet autors nav zināms un nav arī nosakāms;⁶⁶) raksts nav arī datēts. Nezināmā autora priekšlikums ir sekot rēveliešu paraugam un nepielaist nevienu pie dievgalda un nelaulāt nevienu, kas neprastu lasīt mācītāju rokas grāmatā. 9 punktos viņš dod noteiktus aizrādījumus, kā šī prasība būtu realizējama. Starp citu viņš saka: „vaimanāšana būs jāklausa 3—4 gadus, tad ledus būs salauzts un pēcnācēji to slavēs“. Kā īsts latviešu tautas draugs autors parāda sevi priekšlikumā par skolām un skolotājiem. Vācu skolas uz laukiem viņš uzskata vispār par liekām, tām vietas pilsētās. „Nevācu skolām jāgādā nevācu skolotāji,

a) Jo jaunatnei un veciem ir vairāk uzticības uz tām, un ir arī pareizi, ka izvelk tautu ārā mazākais šim darbam (dasz man die Nation wenigstens zu diesen Dienst hervorzieht) un viņi ir arī drīzāk dabūjami, kamēr (nerodas) kas labs, nekā vācieši.

b) Skolotājus šķirot ir pareizi. Neveiklos noraida pie izveicīgiem, lai tie no viņiem mācās, un būtu liels labums, ja veiklus nevācu⁶⁷) skolotājus ieceltu par uzraugiem pār citiem.

c) Ja kāds jauns cilvēks jāgatavo par skolotāju, tad lai nodod viņu pie krietna skolotāja, tur viņam ir teorija un prakse . . .

d) Zviedru laikos ir publicēts vispārīgs rīkojums: kam no zemniekiem būtu patika likties sevi gatavot par skolotāju, tas lai pieteicoties. Visi jauni laudis, kas atrasti par krietniem, ir izlietoti, bet citi aizsūtīti atpakaļ uz savām dzimtvietām. Ja tagad arī tas notiktu, tad nebūs nekāds (noderīgu) personu trūkums, ja arī draudzei būtu kas jādod šāda cilvēka izpirkšanai. Lielāka māksla būs vajadzīga, lai atceltu nederīgos, nekā lai dabūtu labākus.

NB. Ja tik ir kādas personas, tad jau rodas arī mācītāji, kas tos ņem pie sevis un vingrina katēchizēšanā. Bet

skolā — blakus citiem krietniem ir vislabākais (sagatavošanas veids).“

Beigu piezīmes („additamenta“) liecina, ka autoram ir tomēr zināmas bažas par to, vai tik nu izdosies visus plānus realizēt. Viņš ieteic iesniegt priekšlikumus landtāgam un pēc landtāga izlemšanas izdabūt ģenerālgubernatora patenti, kas izsludinātu ģenerālsuperintendenta izdarāmu baznīcas un skolas vizitāciju. Viņš izteic cerību, ka ne landtāgs ne ģenerālgubernators necels pretrunas, bet paredz, ka „nākamā speciālā izpildīšanā (application) būs vajadzīga gudrība, izturība, pacietība un nopietnība,“ ka vajadzēs izlabot atrastos „nekrietno un neuzticīgo virs- un apakšskolotāju trūkumus“ („die defectus der untüchtigen und untreuen Ober- und Unterdocenten“) un meklēt atbalstu arī pie citām valdības iestādēm. Raksts beidzas ar vārdiem: „Izsakot vēlējumus un padomus, kā arī izgādājot pavēles, jāievēro, lai lieta netik vien būtu l a b a, bet arī mūsu tagadējā baznīcas un skolas stāvoklī i e s p ē j a m a, pēc aizrādītiem principiem („nach angeführten Rationen“) p a m a t ī g a, katram s a p r o t a m a un viegli izvedama. Lai tā nepaliktu vienošanās, izmainot rakstus ar pia desideria („pia desideria Schrift Wechsel conventus . . .“), tad lai Dievs palīdz tam, kam rokās airis, kā vīram izpildīt (savu uzdevumu). Ko Dievs grib izlietot savās lietās, tos lai viņš apgaismo!“

Fišera izstrādāto projektu, kas prasīja arī skolu telpu uzlabošanu, skolotāju ienākumu nodrošināšanu un gādību par bērnu iztiku skolās, virskonsistorija iesniedza landtāgam, kas sēdēja no 17. februāra līdz 16. martam. Vai nupat minētās latviešu drauga piezīmes arī kāds dabūjis redzēt ārpus virskonsistorijas sienām, par to nekādu ziņu nav. Landtāgs savās apspriedēs vairākkārt piegriezās projektam, bet nekādu vispār saistošu lēmumu nepieņēma. Visu skolas uzlabošanas gādību uzkrāva priekšā stāvošās ģenerālvizitācijas komisijai, bet par skolotāju sagatavošanu gala spriedumā nemaz vairs nebij runa.⁶⁸) Tā tad ja gribēja šini ziņā ko darīt, tad tas bij jāveic prīvātiem līdzekļiem. Un tā kā Hallartes kundze nežēloja līdzekļu, tad arī viss darbs drīz vien ievīzījās sekmīgā gaitā. Gala iznākums bija nevien latviešu skolotāju sagatavošanas iestādes nodibināšana Valmierā

1738. g., bet arī vispārīga reliģiska atmoda Valmieras draudzē un apkārtnē. Visas kustības viduspunkts jeb galvenais štabs bij jaunradītais Jēra kalns Valmierā.

Visos darbos dzīvo rosīgo spēku deva sākumā Hernhūtes brāļu draudze. Uz Vidzemes muižnieku un mācītāju lūgumu Cincendorfs atsūtīja uz Vidzemi atkal otrreiz Christjānu Dāvidu, kas uzturējās te kādus 2 gadus Valmiermuižā, un vēl daudz citus brāļus un māsas. Ar laiku sanāca kādas 50 personas, kas dabūja dažādas vietas (amatnieku, uzraugu, kalpotāju, skolotāju, katēchētu, mājas biedreņu, pat ārstu) pa Vidzemes un Igaunijas muižām. Viņi nāca, uzskatīdami sevi itkā par raugu, kam jāsarau dzē mīkla, un sāka noturēt ar muižas ļaudīm vācu valodā „uztaisīšanas stundas“ un sagatavoja ceļu zemnieku reliģiskai atmodai.

Barlachs dabūja 1. maijā 1737. g. Valmieras diakona vietu, un lai gan nebij nekāds liels teologs un runātājs, tomēr ar savu personīgo dievbijību, nesavtību un čaklumu izpelņijās netik vien Hallartes labvēlību, bet arī vispārīgu cienību un atzinību. 1738. g. arī Brūninks tapa par dedzīgu Cincendorfa mācekli, kas bij „zaudējis visu gaumi par citu atziņu, kas nebij Jēzus, krustā sistais.“⁶⁹⁾ Tā kā Valmiermuiža uzņēma vairākus brāļu draudzes sūtņus, un visa diakonāta skola tika arī atdota brāļu draudzes darbinieku rīcībā, tad bij sagatavota visas Valmieras atmodas kustības ievadišana Hernhūtes brāļu draudzes garā. Te tad arī sākas latviešu brāļu draudzes vēsture.⁷⁰⁾

Piezīmes:

¹⁾ Iespiests atsevišķi J. Krodznieka Iz Baltijas vēstures III, 171—208. lp.

²⁾ Jurijs Samarina Raksti par Baltiju, II. Pareizticīga latvieša piezīmes (1840—1845), tulkojis A. Būmanis. Petrogradā 1915. g. A. Gulbja apgādībā. 116 lp.

³⁾ J. Krodznieks, Zemnieku nemieri 1841. g., 5. lp.

⁴⁾ Iz Baltijas vēstures III, 172. lp.

⁵⁾ turpat, 189. lp.

⁶⁾ Th. Harnack — Die lutherische Kirche Livlands und die herrnhutische Brüdergemeinde. Ein Beitrag zur Kirchengeschichte

neuerer u. neuester Zeit 1860. 268. lp. H. Plitt — Die Brüdergemeine und die lutherische Kirche in Livland. 1861. VII. lp.

7) Sk. „Latvijā“ 1910. g. Nr.Nr. 30., 48., 65., 98., 138., 143. un 158. numurus.

8) Iespiests kongresa aktis Annales de l'histoire du Christianisme (Congrès Loisy) Tome III., pag. 169—179.

9) Tērbatā no 1843—1853, Erlangā 1853—65, atkal Tērbatā 1865—1875, miris 1889.

10) Toreizējā Rīgas apriņķī ietilpa arī vēlākais Valmieras apriņķis. Baznīcas administrācijas ziņā apriņķis bij sadalīts divos prāvestu iecirkņos; otrais Rīgas prāvesta iecirknis ir vēlākais Valmieras.

11) Tā Ekarts minētā grāmatā 429. un 432. lp. Kampenhauzena ziņojums (sk. tālāk) liecina ka atsevišķās vietās vēl 1739. g. mācītāju materiālais stāvoklis bij diezgan grūts.

12) Dati no E. H. Busch — Ergänzungen der Materialien zur Geschichte und Statistik des Kirchen u. Schulwesens der Ev.-Luth. Gemeinden in Russland. II. Band 1867.

13) Draudžu dvēseļu skaitu noteikti uzdod visp. vizitāciju protokolā no 1773—1775. g. Taču tie uzglabājušies tikai no 29 draudzēm, kuŗu vārdi sekojošā pārskatā retināti. Sk. Valsts archivā Baznīcu vizitāciju protokolu sējumu Nr. 26., katrā protokolā nodalījumu „Tit. II. Gemeinde“. Pārējo draudžu locekļu skaits atzīmēts no mācītāju iesniegtiem pārskatiem par lasīt prātējiem un neprātējiem, kas sākas ap 1770—1780 gadiem. Skaitļi abos dokumentos ne vienmēr saskan, diezgan bieži atšķiras par dažiem simtiem, Āraišos pat par 3000. Priekšroka dota vizitācijas protokola skaitļiem, pārējie ņemti no A. Viča sastādītās tabulas „Iz Latv. skolas vēstures“ I, 178—182. lp.

14) Sk. valsts archivā vienā lielā sējumā iesietos 1739. g. baznīcu vizitāciju protokolu Nr. 11. Noraksts bruņniecības archivā Nr. 120 I.

15) Sk. turpat sējumu Nr. 24.

16) Sk. turpat sējumu Nr. 25.

17) Iekavās pielikts Rīgas-Valmieras iecirkņa protokolos minētais skaits no 1739. g. vizitācijas, vai arī kādi citi dati. Skaitļu dažādība liekas atkarīga arī no mācītāju nezināšanas un kļūdišanās, nevien no dabiskās kustības (pieauguma u. t. t.).

18) Sk. Ekarta augšā minēto grāmatu 429—432. lp. un E. H. Busch'a 12. piez. minēto darbu.

19) Sk. valsts archivā Landtags und Konvent Rezesse von 1714—1727. Nr. 87. Vol. VII. 493. s., 507—509., 516., 518—519., 527., 630—632. Bruiningka priekšlikuma oriģinālu sk. turpat — Landtags Acta de A^o — 1725 — Vol. VI Arch. Nr. 93, 329—332. lp.

20) — Kampenhauzena ziņojuma oriģināls pievienots klāt pāri par 1700 lapas pušu biezam sējumam, kas satur atsevišķu draudžu vizitācijas protokolu norakstus un 1744. g. nodots ar īpašu Kampenhauzena vēltījumu bruņniecības sekretariātā. Tagad šis sējums nes arch. Nr. 120 I. Ziņojums ar virsrakstu „Kurtzer Extract und Schluss

Schrift zu vorstehenden Volumine“ aizņem 21 lapas pusi (1688—1709. lp.). Atsevišķiem slēdzieniem autors pievieno norādījumus uz konkrētiem faktiem iepriekšējos protokolos. Sējumam pielikts klāt arī rādītājs, kas dod iespēju viegli informēties visos jautājumos. Protokoli vien bez reģistra un Kampenhauzena ziņojuma kādā citā sējumā, sk. 14. piezīmi.

²¹⁾ Sk. Ekarta citēto grāmatu, 438. lp.

²²⁾ Tiklab virskonsistorijas memoriāls, datēts ar 17. sept., kā arī Neuhausena vēstule glabājas brunniecības arhīvā Nr. 94, Vol. VIII, 65—75. lp. Neuhausena vēstulē nav minēts adresāta vārds, bet visi viņa amati: ģenerāldirektors, landrāts un viceprezidents. Par Neuhausenu tuvākas ziņas nākošā nodaļā.

²³⁾ Hermann Baron Bruiningk, Das Geschlecht von Bruiningk in Livland. Familiengeschichtliche Nachrichten, Riga Kymmell 1913. 119. lp. Šās grāmatas autors pārmet Harnakam personu vārdu un notikumu sajaukšanu, sk. turpat 112. lp.

²⁴⁾ Šis audzinātājs — „Informator Zinselius“ noteikti minēts Brūninka mājas ļaužu vidū 1718. g. Sk. iepriekš. piezīmi.

²⁵⁾ Sk. valsts arhīvā Āraišu baznīcas grāmatas II. sēj. 42. lapp., sal. Laumas Slokas — Vidzemes draudžu kronikas I, 69. lp. Turpat arī Neuhausena biogrāfija 117. lp. Lasot korektūru, saņēmu dažas papildu ziņas par Neuhausenu no Āraišu mācītāja P. Baerent'a: Pēc studiju beigšanas Halle, Neuhausens 1705. g. ierakstījies par studentu uz Pērnavu pārceltā Tērbatas universitātē. Pērnavā viņš izpildījis arī adjunkta J. G. Šillinga vietu, kad to sāka vajāt viņa pietistiskā virziena dēļ. Arī par pašu Neuhausenu, laikam tā paša iemesla dēļ, konsistorija spriež, ka viņš savā sprediķī esot nepareizi uzvedies. Cēsis N. bija vispārīgs mācītāja vietas izpildītājs pēc 1707. g. mirušā mācītāja J. de la Myle's nāves. Būdam vēlāk patstāvīgs mācītājs, viņš 1711. g. 6. septembrī sūdzējies, ka cēsinieki apgāņot svētdienas ar dzeršanu un izpriecām. Savu atvadišanās sprediķi Āraišos viņš ar lielu sirsniņu teicis trešos Ziemsvētkos 1712. g.

²⁶⁾ Sk. Christian Ravensberg — Beytrag z. d. Geschichte des lettischen Catechismi 1767., 12. lp. par Maja tulkojumu: „wie ich vermute 1724... gedruckt worden“. Ravensbergs nav atzīmējis šīnī vietā arī atšķirību Maja grāmatīņas virsrakstā: „Tas ceļš u. t. t.“ un nerunā ne maz par kādu otru izdevumu. Otrs autors — Valmieras rektors J. H. Bloks (Block) rakstā „Nachrichten von der Predigern zu Wolmar“ A. W. Hūpela „Nordische Miscellaneen 13. und 14. Stück 1787. g., 447—449. lp.

²⁷⁾ Sauc to gan par „Iabklāšanas grāmatu“.

²⁸⁾ Par pamatu augšējam tēlojumam — attiecīgie tekstā minētie dokumenti virskonsistorijas arhīvā un daži Valmiermuižas dokumenti Keizariiskās Oikonomijas pārvaldes arhīvā. Par Sprekelsena atnākšanas datumu var spriest no minētā Neuhausena lūguma virskonsistorijai, kur teikts, ka Sprekelsens esot Valmierā jau trešo gadu. Valmieras baznīcas grāmatās (Tom. I, 5. un 20. lp.) atzīmēts, ka Sprekelsens 25. VIII. 1723. bijis jau par kūmu kāda pilsoņa bērnam un tā paša gada 22. IX. gājis no Kaugurmuižas pie dievgalda kopā ar kandidātu Eph. Hövelu, laikam, vēlāko Harjelas mācītāju.

²⁹⁾ Galvenais avots Hallartes kundzes biografijai F. K. Gadebuša rokraksts: „Gischichte des Livländ. Adels“, kas no brunniecības bibliotekas pārgājis Rīgas vēstures un senatnes pētišanas (vācu) biedrības īpašumā, 8. sēj. 170. un 171. lp. Par viņas tēva stāvokli un Beļavas saņemšanu sk. Restitutions Commissions Extracte und Sententien Vol. IV, 559—565. lp., pirmā laulība ierakstīta Straupes baznīcas grāmatā (Valsts arch. Tom. I, 164. lp.), kur ligava gan nepareizi nosaukta par „Helenu Bulowin“ (varb. pārskatīš. iemesls ligavas vārds iepriekšējā ierakstā Helena Leyon). Nāves datš ierakstīts Valmieras baznīcas grāmatā Tom. II. 767. lp. Sal. arī H. v. Hagemeister — Materialien zu einer Geschichte der Landgüter Livlands I. 1836., 97. lp. — Brāļu draudzes vēsturnieks D. Krancs (sk. tālāk) un, laikam viņam sekodams, T. Harnaks (c. gr. 30. lp.) apzīmē Hallarta kundzi kā „eine gottselige Dame aus Sachsen“ un „aus Sachsen gebürtig und hier unter dem Einflusse der Hallischen Richtung erzogen“. Hallartes ģimenes saknes Vidzemē pirmais atklātībā publicējis H. f. Brūninks (sk. c. gr. 145, piezīmi zem teksta) un arī uzrādījis vairākus avotus, kur smēļamas pārējās ziņas. Harnaka norādījums uz audzināšanu Saksijā, liekas vienkārši secinājums no viņa rīcībā esošā nepareizā prēmisa. Kāds dokuments Ķeizariskās Oikonomijas pārvaldes aktis par Beļavas (Grosskortenhof) lietām, datēts ar 1718. g., runā par ģenerālienes Hallartes laikiem Beļavā (der Frau Generalin Allarthin Zeiten) kā pagātni. Oikonomijas pārvaldes Valmiermuižas aktis uzglabājusies diezgan plašā korespondence par muižu piešķiršanu ģenerālim, kontrakta projekts no 1725. g. jūlija, dokumenti par muižas nodošanu ģenerālienei, viņas slimību un muižas saimniecību, 1738. g. kontrakta projekts u. t. t. Ģenerāļa kapa uzraksta tekstu sk. A. Walter Die Wolmarsche Kirche, 1873., 27. lp.

³⁰⁾ Harnaks cit. gr. 30. lp.; J. Loders savā rakstā „Kurtzer Bericht von der vergangenen Herrnhuterey in Liefland“, sk. Das Examen des kaiserl. Lycei etc., Rīga, 1750., lp. C., stāsta, ka ģenerāliene bijusi jau ļabi pazīstama Vācijā savas kristīgās dzīves dēļ. Par Loderu pašu sk. tālāk. Blaufuss varētu būt ordinēts Berlīnē reizē ar Loderu, un tad tas būtu noticis 1723. g. Biografiskas ziņas par Blaufusu sniedz Recke-Napiersky — Allgem. Schriftsteller u. Gelehrten Lexikon der Provinzen Livland, Esthland und Kurland I, 1827, 186. lp.

³¹⁾ Sk. Protokolla der Herren-Hutschen Commission 1743 (valsts archīvā), Vol. II, pag. 1296.: Ģenerāliene saka, ka viņai vienmēr bijusi brīvība turēt savu mācītāju; viņai esot tiesība likt pasniegt svēto vakarēdienu, un neviens nevarot viņai to aizliegt. Par ģenerālienes slimīguumu runā arī J. Loders (cit. grām.).

³²⁾ Citāts no Tetsch'a — Kurländische Kirchengeschichte, III. daļa, 116. lp.

³³⁾ 1729. g. 10. V. Pauli vārds pirmo reizi minēts Valmieras baznīcas grāmatā dievgaldnieku sarakstā, ka „Pastor Paul“ no Valmiermuižas, tālākās atzīmēs jau Pauli. Neizšķirts jāatstāj jautājums, vai Pauli bij tikai skolas vadītājs (sk. tālāk), vai arī mājas mācītājs turklāt. — Kāds vēlāks ieraksts Umurgas baznīcas grāmatās (Vol. VI.) min, ka Majs dzimis 1714., bet te katrā ziņā kļūda. Māja dzimšanas gads varētu būt 1704. Kāda zīme pie 1739. g. vizitācijas protokola rāda, ka viņam izmaksāta Valmierā alga no 1728—1737. g.

³⁴⁾ Tā D. Cranz — Alte und neue Brüderhistorie, 1771. g., 272. lp.

³⁵⁾ Sk. 1739. g. ģenerālvizitācijas protokolu sējumā Nr. 11, 385. lp.

³⁶⁾ Ziņas galvenā kārtā no 1739. g. vizitācijas protokola (sk. iepriekš. piezīmi). 360. lp.

³⁷⁾ A. Vičs — cit. gr. 62. un 76. lp. Še minētos datus nevarēju dokumentāriski pārbaudīt. 1739. g. dati no ģenerālvizitācijas protokola (sk. augšā), 373. I. lp.

³⁸⁾ Sk. atzīmi Ērgemes baznīcas grāmatā, Tom. I.

³⁹⁾ Ziņas par Delabarru ģimeni sniedz V. F. Delabarra memoriāls Vidzemes muižniecībai 1733. g., sk. bruņniecības arhīvu Nr. 117, 102—103. lp.; Gadebuša cit. rokraksts (sk. 29. piez.), IV. sēj., 267. ss. lp. un Beweise I, 736. lp.; Hagemēstera cit. gr. I, 289. lp.; Ērgemes un Valmieras baznīcas grāmatas. Valmieras draudzes ģenerālvizitācijas protokolā (bruņniec. arhīvā Nr. 120 I) atrodamas dažas ziņas par Delabarru kapiem Valmieras baznīcā (59. lp.). Sk. arī A. Walter Die Wolmarsche Kirche, 1873., 28. s. lp.

⁴⁰⁾ Vizit. protok. sējums Nr. 11. 872. I. lp., sal. 854.

⁴¹⁾ A. Vičs — citētā grāmatā, 68. lp.

⁴²⁾ Agrāk minētā sējumā Nr. 11, 865. un 884. lp.

⁴³⁾ Sk. augšā 30. piezīmi.

⁴⁴⁾ Dr. Sonntag — Übersicht von der Geschichte der Livländischen Landschulen — izdevumā Neues Museum der teutschen Provinzen Russlands, I. sēj., 2. burtn., 1825. g., 24. lp. Tālāk minētais A. Viča pārskats atrodams viņa citētā grāmatā 46.—69. lp., salīdz. arī iepriekš 37.—42. un vēl 83. lp.

⁴⁵⁾ Fišera ziņojums ietilpst kā pirmā daļa viņa „projektā zemiņu skolu uzlabošanai“, ko viņš iesniedza 1737. g. landtagam. Fišera pašrocīgais pirmuzmetums glabājas konsistorij.s arhīvā. Zem pirmuzmetuma atzīmētais datums — 4. Novb. 1736, šie vārdi pāršņāpti un pierakstīti „3. martā 1737.“

⁴⁶⁾ Kampenhauzena biogrāfija Rekes-Napierska leksikonā ir diezgan trūcīga. To krietni papildina Gadebuša rokraksts „Geschichte des livländischen Adels“ V. sējums, 447—458. lp. un kāds bruņniecības arhīvā atrodams rokraksts „Sammlung adelsgeschichtlicher Notizen“ Nr. 60—61, Arch N. 22. Sk. arī Hagemēstera cit. gr. I., 97. lp., II., 14. lp. Laba daļa augšā minēto datu gan vēl tieši savāka no bruņniecības archiva dokumentiem: attiecīgiem landtagu protokoliem, landtagu aktim un Vrangela realreģistra uzrādītiem datiem pie vārdiem „Deputationen“ un „Landrätthe“. Loders, kā man ziņo P. Baerents, ir bijis mājskolotājs 3 gadus, papriekš Mecā, tad Parīzē, tā tad dabūjis labi apskatīties pasaulē, iekāms atnāca uz Rīgu.

⁴⁷⁾ Sk. bruņniecības arhīvā Arch. Nr. 82 Landtagsacta 1739. Vol. XXVII, rakstu Nr. Nr. 24, 85, 99 u. c. Sal. Vol. XXVIII. Nr. 22.

⁴⁸⁾ Sk. augšā 20. piezīmi. Kampenhauzens bija pirmais un palika pēdējais no baznīcas virspriekšniekiem, kas iesniedza vizitācijas protokolus bruņniecībai.

⁴⁰⁾ Sk. ģenerālvizitācijas protokolu sējumu Nr. 11. 393. un 398. lp.

⁵⁰⁾ Pia desideria (dievbijīgas vēlēšanās) ir virsraksts vācu pietisma tēva F. J. Špēnera 1675. g. izdotai brošūrai, kas kritizē pastāvošo baznīcas dzīvi un sniedz dažādus labošanas priekšlikumus pietisma garā. Sk. L. Adamoviča Krist. baznīcas vēsture, 194. lp.

⁵¹⁾ K. G. Sonntag cit. darbs 15. un 16. lp., sal. G. Hillnera — Ernsts Glücks, 1918. g., 34. lp. Dokum. ziņojums par Tērbatas sēmināru Bunges Archīv. z. Geschichte Liv-, Est- u. Kurlands, IV. sēj., 105.—110. lp., īpaši 106. lp.

⁵²⁾ C. Chr. Ullman — Zur Geschichte der Volksbildung und der Landschulen in Livland, žurnālā Mitteilungen und Nachrichten für die evang. Geistlichkeit Russlands, 1847. g., 7. sēj., 2. burtnīca, 152. lp., piezīme.

⁵³⁾ Dati ņemti no J. Lodera 30. piezīmē minētā raksta un kāda tā laika dokumenta no brāļu draudžu aprindām, ko citē H. f. Brūninks agrāk minētā grāmatā 113. lp., īpaši 1. piez., un no Grūnera 1742. g. 1. VIII. uzrakstītā ziņojuma virskonsistorijai (sk. Berichte der Pastoren betr. die herrnhutische Bewegung 1742, no Vidz. virskonsistorijas archīva, Vol. II, 21. lp.). Grūnera ziņojums virskonsistorijai 3. X. 1743. g., itkā viņš būtu aicinājis brāļus savas mācītājmuižas saimniecībai („zur Bestellung seiner Haushaltung“) neatbilst lietas gaitai un liekas izvairīšanās no atbildības par brāļu draudzes īpatnībām mācībā un kultā. — T. Harnaka atstāstījumā (c. gr. 27. un 28. lp.) atrodamas vairākas kļūdas. Jak. Benj. Fišers 1729. g. nemaz nebij ģenerālsuperintendents un nedzīvoja Rīgā, tā tad arī nevarēja ierosināt brāļu draudzes sūtņu izraidīšanu. Loders stāsta, ka virsfogts izraidījis brāļus, bet viņš raksta 1750. g., kad viņš bij jau pārvērties par niknu brāļu draudzes naidnieku.

⁵⁴⁾ T. Harnaks (cit. gr. 31. lp.) min, ka viens no sapulces dalībniekiem. Eģemes mācītājs Lange, bijis citādās domās. Bet te Harnaks maldīies: Jakobs Lange, vēlākais Vidzemes ģenerālsuperintendents, 1729. g. bij vēl tik students Karalaučos un pārnāca uz Ēveli tikai 1736. g. pašās pēdējās dienās (sk. Chr. A. Berkholz — Jakob Lange, 1884). Un pats Lange savā ziņojumā (sk. Berichte der Pastoren etc. II Vol. 96. lp.) apliecina savu „attention und progression zu den Herrnhut-Brüdern“ savas darbības sākumā Vidzemē. Vidzemes baznīcas dzīvē viņu ievadīja Blaufuss, kas vispār pazīstams kā noteikts brāļu draugs.

⁵⁵⁾ Sk. paša Chr. Dāvida liecību Protokolla der Herrenhutschen Commission 1743, Vol. II, 320. lp.

⁵⁶⁾ Th. Harnack cit. gr. 37. lp.

⁵⁷⁾ Hallartes liecība, sk. Protokolla etc. Vol. II, 1294. lp.

⁵⁸⁾ „Ar dažiem ticīgiem kungiem un mācītājiem, kas labprāt gribēja strādāt pie Dieva valstības uztaisīšanas Vidzemē“ (Šipanga rokrakstā 14. lp.). Vārdi gan nav minēti.

⁵⁹⁾ Bruiningk cit. gr. 145. lp.

⁶⁰⁾ Berichte der Pastoren etc. Vol. II, 76. lp. Maja piedalīšanās

paticama, Gotšeda — iespējama, kaut gan ne viens, ne otrs paši savos ziņojumos par to nerunā (turpat, 113.—116. lp. un 127.—130. lp.).

⁶¹⁾ Harnaks (42. lp.) min, ka Fišers apspriedies ar Cincendorfu par šo lietu. Salīdz. Plitt cit. gr. 106 un P. Baerent — Zinzendorfs Anerbieten, lettische u. estnische Bibeln drucken zu lassen (Magazin d. lett. lit. Gesellsch., XX., 4. burtn.

⁶²⁾ D. Cranz cit. gr., 272. lp.

⁶³⁾ A. und G. Spangenberg, Leben des Grafen Zinzendorf, 1772—1775, 991. lp.

⁶⁴⁾ K. Kyber — Kurzer geschichtlicher Abriss der Wirksamkeit der Brüdergemeine in Ostseeprovinzen, 1853, 15. lp.

⁶⁵⁾ Sk. augšā 45. piezīmi.

⁶⁶⁾ C. Chr. Ullmann „Zur Geschichte der Volksbildung u. der Landschulen in Livland“ (Mitteilungen und Nachrichten, 7. sēj. 152. un 161. lp.) min šīs piezīmes un atzīstas, ka nav varējis noteikt viņu autoru, kas, kā redzams, pārzinājis lietas un bijis „praktisks vīrs un enerģisks raksturs“. Piezīmes rakstītas glītu, drošu roku un satur daudz latīņu izteicienu, pat vienu grieķu teicienu, kas uzrakstīts arī grieķu burtiem.

⁶⁷⁾ Tekstā sākumā bijis uzrakstīts „Teutsche“ = „vācu“, bet tad pierakstīta priekšā klāt zilbe „Un-“ (ne-), ar to pašu roku, un tā radies priekšlikums celt latviešu „inspektorus“.

⁶⁸⁾ Sk. landtaga protokolu bruņniecības archīvā Nr. 87, Vol. IX, īpaši 392. lp.

⁶⁹⁾ Dati no 1739. g. ģenerālvizitācijas protokola Nr. 11, 371. II. lp.: J. H. Block — Nachricht v. d. Predigern zu Wolmar (sk. 26. piez.), 453. lp.; Bruiningk, cit. gr. 145. lp.

⁷⁰⁾ Par diakonāta skolas attīstību un Valmieras atmodu sk. L. Adamoviča Dzimtenes baznīcas vēsturi, 81.—89. lp.

Filosofijas un reliģijas zinātņu biedrības darbība 1925.—27. g.

Biedrībā noturētas sapulces un sēdes ar šādu dienas kārtību:

- 1) 28. I. 1925. g. Gada sapulce.
- 2) 11. II. 1925. M. Paļevičas-Bites referāts: „H. Bergsona metafizikas nozīme reliģijā“.
- 3) 25. III. 1925. V. Reiznieka referāts: „Kultūras jaundzimšana“.
- 4) 9. IX. 1925. V. Maldoņa referāts: „Kristīgo baznīcu konference Stokholmā on Life and Work“.
- 5) 14. X. 1925. J. Leča referāts: „Domas par senlatviešu dievticību“.
- 6) 11. XI. 1925. V. Reiznieka referāts: „Labais, ļaunais un netikums“.
- 7) 27. I. 1926. Gada sapulce. J. Leča referāts: „Senāiešu ticība, kristīgā baznīca un senlatviešu ticība“.
- 8) 3. III. 1926. N. Feijerabenda referāts: „Sadu Sundars Sings un kristiānisma hinduizēšana“ (vācu valodā).
- 9) 28. IV. 1926. J. Studenta referāts: „Grieķu un kristiānisma ētika, galveno tikumības jēdzienu salīdzinājums“.
- 10) 13. X. 1926. K. Kundziņa referāts: „Ceturtais starptautiskais morāliskās audzināšanas kongress Romā no 28. 9.— 2. 10. 1926.“.
- 11) 10. XI. 1926. M. Paļevičas-Bites referāts: „Fallija reliģiski-ētiskās idejas“.
- 12) 8. XII. 1926. Debates par iepriekšējā referāta tezēm.
- 13) 26. I. 1927. V. Sandera referāts: „Jaunās Testamentes filosofija“.

14) 9. II. 1927. Gada sapulce. V. Reiznieka referāts: „Vērtības, cilvēks un reliģija“.

15) 11. V. 1927. L. Adamoviča referāts: „Starptautiskais kristiānisma kongress Parizē 19.—22. apr. 1927. g.“

16) 12. X. 1927. G. Menšinga referāts: „Katolicisms un protestantisms reliģiju vēsturē“ (vācu valodā).

17) 16. XI. 1927. M. Zīvertes referāts: „Sievietes loma antīkos kultos“.

18) 8. II. 1928. Gada sapulce. L. Adamoviča referāts: „Latviešu brāļu draudzes darbības sagatavošana Vidzemē 18. gs.“.

Biedrības amatpersonas bij 1925. un 1926. g. — priekšnieks P. Dāle, viņa biedrs V. Maldonis, rakstvedis L. Adamovičs, mantzinis Edg. Bergs; 1927. g. — priekšnieks V. Maldonis, viņa biedrs — P. Dāle, rakstvedis L. Adamovičs, viņa biedrs A. Mitulis, mantzinis Edg. Bergs. 1928. g. ievēlēts par priekšnieku P. Dāle, par viņa biedru K. Kundziņš, par rakstvedi L. Adamovičs, par mantzini Edg. Bergs.

Saturs:

	Lap. p.
K. Kundziņa: Zinātniskie pētījumi par Jēzus personu un Kristus kults	3
V. Frosta: Labā ideja	19
L. Adamoviča: Studijas latviešu brāļu draudzes vēsturē.	
1. Latviešu autoru raksti par brāļu draudzi . . .	34
2. Luteriskās ortodoksijas loma brāļu draudzes kustības sagatavošanā	42
3. Pietisms Vidzemē kā brāļu draudzes darbības sagatavotājs	56
Piezīmes	85
Filosofijas un reliģijas zinātņu biedrības darbība 1925.—27. g.	92

Reliģiski-filosofiski raksti I.

iznāca 1925. g.

Saturs:

P. D ā l e s Filosofija, reliģija un dzīve.

V. M a l d o ņ a Vai modernais cilvēks var Dievu lūgt?

A. V ī t o l a Mūsu reliģiskā lirika.

K. K u n d z i ņ a L. Bērziņa piemiņai.

Pārskats par Filosofijas un reliģijas zinātņu biedrības darbību 1922.—1924. g.

Filosofijas un reliģijas zinātņu biedrības statūti.

44-1
-20
()

LATVIJAS NACIONĀLĀ BIBLIOTĒKA

0309032691